

Gelukkiger tijdens de middagmaaltijd? Laat kleuters participeren en verminder de wachttijd!

Bachelorproefbegeleider(s) Bénédicte Vanblaere

Academiejaar 2020-2021

Bachelorproef voorgedragen door:
Célien Van Looy

tot het bekomen van
het diploma kleuteronderwijzer(es)

Woord vooraf

Mijn bachelorproef, die momenteel voor u ligt, is een werk waar ik heel trots op ben. Zonder doorzettingsvermogen en een goede planning had ik dit nooit kunnen verwezenlijken. Ik ben dan ook fier dat ik elke onderzoeksfase tijdig kon uitvoeren, uitwerken en herwerken om tot een goed onderzoek te komen.

Door een wijziging in het bachelorproeftraject, omwille van de corona-pandemie, hoefde het ontwerp niet langer uitgetest te worden. Bovendien lag de druk op de scholen ook hoog door continue wijzigingen omwille van coronamaatregelen. Toch ben ik blij dat ik de kans heb gekregen om mijn ontwerp af te toetsen in mijn praktijksetting en dat we samen tot een ontwerp zijn gekomen waar we beiden achter staan. Anderzijds vind ik het natuurlijk jammer dat we het ontwerp niet konden uittesten en dat ik de school hierbij niet kon ondersteunen. Desondanks ben ik dankbaar dat de praktijksetting het, in deze bachelorproef voorgestelde, ontwerp volgend schooljaar zal uittesten en verder ontwikkelen.

Tijdens mijn bachelorproeftraject kreeg ik veel ondersteuning van mijn onderzoeksmentor om de focus te bepalen. Er was namelijk nog geen concreet idee rond welke transitie gewerkt zou worden. Na een korte brainstorm en een bevraging bij het schoolteam kwamen we al snel tot het reftergebeuren. De transitie naar het reftergebeuren is een overgang die vaak vergeten wordt en iets waar ik zelf nog niet eerder bij had stilgestaan. Ik vond het bijgevolg een zeer interessant onderwerp en een uitdaging om hiermee verder te gaan. Het onderzoek speelde zich af binnen deze specifieke praktijksetting, maar ik ben ervan overtuigd dat ook andere scholen van de inzichten kunnen leren en er zelf mee aan de slag kunnen gaan. Ikzelf heb, uit mijn onderzoek, ook veel geleerd voor mijn latere klaspraktijk. De zoektocht naar de materialen voor het ontwerp heeft mij bijvoorbeeld geprikkeld om hier later zelf mee aan de slag te gaan.

Zonder de hulp van een heleboel mensen rondom mij had ik dit proces nooit tot een goed einde kunnen brengen. Ik wil hen dan ook even in de kijker zetten en mijn welgemeende dankwoord betuigen. Ik wil graag mijn onderzoeksmentor bedanken voor haar hulp doorheen dit proces en het enthousiasme waarmee ze mijn ideeën onthaalde. Daarnaast wil ik ook mijn zus, mijn ouders en mijn vriend bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun tijdens dit proces.

Ik wil uiteraard ook de directie, leerkrachten, kleuters en de middagtoezichters bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Vrije Basisschool Sint-Macharius te Laarne, de school waar voorliggend onderzoek heeft plaatsgevonden, geeft de toestemming voor de vermelding van hun naam en de beschrijving van de verzamelde gegevens in de tekst.

Tot slot wil ik mevrouw Bénédicte Vanblaere bedanken voor haar feedback op mijn onderzoeksverslag. Van bij de start van dit proces heeft ze mij goed ondersteund en duidelijke feedback gegeven om tot een goed onderzoek te komen. Bij vragen of onzekerheden stond ze steeds open voor een gesprek om mij verder op weg te helpen en mij net dat stapje verder te brengen. Dankzij de ondersteuning van al deze mensen kan ik met veel trots dit onderzoek aan u voorleggen.

Célien Van Looy

7 juni 2021

Inhoudsopgave

Woord vooraf	2
Samenvatting.....	5
Inleiding	6
Probleemstelling	7
Algemene situering van het thema	7
Praktijkprobleem vanuit praktijksetting	8
Literatuurstudie.....	10
Onderzoeksdoel, ontwerpvraag en deelvragen	13
Onderzoeksfase 1	14
Methode (fase 1)	14
Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?	14
Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?	15
Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?	16
Resultaten en conclusies (fase 1)	17
Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?	17
Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?	20
Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?	23
Algemene conclusie onderzoeksfase 1	24
Onderzoeksfase 2	27
Methode (fase 2)	27
Vooropgestelde deelvragen onderzoeksfase 2	27
Ontwerp participeren bij het afruimen.....	27
Ontwerp wachtdozen	29
Resultaten en conclusies (fase 2)	31
Ontwerp participeren bij het afruimen.....	31
Ontwerp wachtdozen	31
Conclusie: voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?.....	33
Discussie	34
Bronnenlijst	36
Aan te bevelen literatuur.....	39
Bijlagen	40
Bijlage A: scanning welbevinden en betrokkenheid van kleuters	40
Bijlage B: kijkwijzer signalen welbevinden en betrokkenheid.....	42
Bijlage C: vragenlijst onderzoeksfase 1 deelvraag 2 en 3.....	44

Bijlage D: observatie welbevinden eendjes (peuters-1ste kleuterklas)	48
Bijlage E: observatie welbevinden vlinders (1ste-2de kleuterklas)	50
Bijlage F: observatie wasberen (1ste-2de kleuterklas)	53
Bijlage G: observatie welbevinden dolfijnen (2de-3de kleuterklas)	55
Bijlage H: observatie welbevinden aapjes (2de-3de kleuterklas)	57
Bijlage I: plattegrond van de refter na de aanpassingen tot participatiemogelijkheden van de kleuters + bijhorende afbeeldingen	59
Bijlage J : inhoud van de wachtdozen	63

Samenvatting

Kernwoorden:

Reftergebeuren, participatie, wachttijden

Beschrijving:

Dit onderzoek kadert binnen het thema warme en vlotte transitie. Het onderzoek gaat meer specifiek over de micro-transitie van het reftergebeuren, met als focus het verhogen van het welbevinden van de kleuters tijdens het reftergebeuren. Deze focus werd bepaald in samenspraak met de onderzoeksmentor van de praktijksetting en een bevraging bij het schoolteam. Na het onderzoeken van het praktijkprobleem met bijhorende literatuurstudie, werd volgende ontwerpvrage vooropgesteld voor dit onderzoek: ‘Welke aanpassingen aan de organisatie van het reftergebeuren zijn nodig opdat het welbevinden bij de kleuters zou stijgen?’. Hieruit werden ook enkele deelvragen geformuleerd, namelijk ‘Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?’, ‘Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?’ en ‘Hoe kan educatie bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?’. Om een antwoord op deze vragen te formuleren, volgden er observaties van elke klasgroep tijdens het reftergebeuren. Daarnaast werden er ook tekstbronnen bestudeerd, werd er een bevraging bij het schoolteam afgenomen en tot slot ook een bevraging bij de kleuters van één 2de-3de kleuterklas.

Uit deze resultaten vloeiden de ontwerpvoorspellingen voort. Het doel van het ontwerp is het welbevinden bij de kleuters laten stijgen, de kleuters meer autonomie bieden, kansen geven om te participeren aan het reftergebeuren en de wachttijden inkorten of indien mogelijk volledig vermijden. Om deze doelen te bereiken werd er gebruik gemaakt van mogelijke oplossingen die reeds binnen onderzoeksfase 1 naar voren werden gebracht. Deze mogelijkheden werden uiteindelijk ook ingezet om het ontwerp te maken. We bereiken deze doelen door de kleuters verantwoordelijkheid te geven bij het afruimen en het aanbieden van wachtdozen om de wachttijden in te korten. De eerste versie van het ontwerp, de participatiemogelijkheden bij het afruimen en de wachtdozen, werd afgetoetst bij de onderzoeksmentor en werd daarna lichtjes bijgestuurd. Het ontwerp werd vervolgens volledig uitgewerkt en zal volgend schooljaar door de school uitgetest worden.

Inleiding

Het thema warme en vlotte transities doet in eerste instantie denken aan de instap bij de peuters, de overgang van de ene kleuterklas naar de andere en de overgang naar het eerste leerjaar. Transitie gaat echter over veel meer, zoals ook duidelijk zal worden in deze bachelorproef.

Binnen de praktijksetting van deze bachelorproef werd er, na een korte bevraging, beslist om dieper in te gaan op de overgang van de klas naar de refter, waarbij het reftergebeuren warmer gemaakt zou worden. De reden waarom hiervoor gekozen werd, was omdat het schoolteam opmerkte dat het welbevinden van de kleuters bij het reftergebeuren laag ligt. Aan de refterinrichting werd al heel wat gedaan. Daarom zal in deze bachelorproef naar de organisatie gekeken worden. Het onderzoek heeft als doel om op zoek te gaan naar aanpassingen bij het reftergebeuren en bijgevolg het welbevinden van de kleuters naar omhoog te krijgen. In het volgende deel “Probleemstelling” wordt alles tot in de detail besproken.

De school waar dit praktijkonderzoek plaatsvindt is Vrije Basisschool Sint-Macharius te Laarne. Het onderzoek zal echter wel beperkt worden tot het reftergebeuren van de centrumschool en zal niet verder doorgetrokken worden naar de wijkschool. De school kan wel beslissen om de resultaten van dit onderzoek eventueel later toch te transfereren naar de wijkschool.

Zorg en leren wordt vaak los van elkaar gezien. Het kan echter een grote meerwaarde zijn voor de ontwikkeling van kinderen om deze twee aan elkaar te koppelen in de vorm van educare. In deze bachelorproef zal educare eveneens naar voren komen. Dit concept is iets dat voor elke school van belang is en niet enkel voor deze praktijksetting. Binnen deze bachelorproef en binnen deze praktijksetting zullen zorg en leren gekoppeld worden aan de participatie van kinderen, wat kan leiden tot het verhogen van het welbevinden bij de kinderen. In deze bachelorproef wordt ook bekeken hoe het combineren van zorg en leren een hulpmiddel kan zijn om wachttijd in te korten.

Wat u verder zal ontdekken in deze bachelorproef is de uitgebreide omschrijving van het praktijkprobleem binnen de praktijksetting met bijhorende literatuurstudie. Hieruit volgen de ontwerpvrage en de deelvragen waarop deze bachelorproef een antwoord tracht te geven. Dit door middel van verschillende onderzoeksmethoden binnen onderzoeksfase 1 (methode). De resultaten die hieruit volgden, werden binnen onderzoeksfase 1 bij de resultaten en conclusies geconcretiseerd in ontwerpbeelden om zo binnen onderzoeksfase 2 tot een ontwerp te komen (methode). Dit ontwerp werd door de COVID-19 pandemie niet uitgetest, maar werd wel afgetoetst bij de praktijksetting. De feedback is dan ook binnen onderzoeksfase 2 terug te vinden onder de resultaten en conclusies. Deze bachelorproef sluit af met een discussie.

Probleemstelling

Algemene situering van het thema

Alvorens er specifiek ingegaan wordt op het praktijkprobleem vanuit de praktijksetting, wordt het onderzoeksthema allereerst breed bekeken. Bij de start van een onderzoek is het belangrijk om te weten wat het onderzoeksthema inhoudt. Het starten van een onderzoek begint dan ook bij het vinden van een definitie. Al snel blijkt dat een eenduidige definitie voor transitie momenten moeilijk te vinden is. Hieronder, in deze oriëntatie op het onderzoeksthema, worden twee verschillende definities of omschrijvingen gegeven, die vervolgens samengevoegd worden tot één geheel.

Onderwijscentrum Gent (z.j.) omschrijft transitie momenten als scharniermomenten. Het zijn momenten die nieuwe kansen bieden, maar het zijn ook momenten die voor drempels kunnen zorgen. Het is, volgens het Onderwijscentrum Gent (z.j.), belangrijk om over de juiste informatie te beschikken bij de verschillende overgangsmomenten. Met deze informatie bedoelen ze onder andere het aanbod van scholen, waar en wanneer verschillende infomomenten plaatsvinden, hoe inschrijvingen verlopen, enzoverder. Deze informatie is zowel belangrijk voor leerlingen als voor ouders. Daarnaast wil Onderwijscentrum Gent (z.j.) ook scholen ondersteuning bieden. Ze willen scholen ondersteunen bij het opzetten van een beleid rond onderwijsloopbaanbegeleiding. Scholen krijgen hiermee hulpmiddelen om leerlingen en ouders te begeleiden in hun studiekeuzeprocess. Daarenboven is, bij de overgangsmomenten, ondersteuning op maat eveneens van groot belang om een warme overdracht te realiseren.

Van Dale Uitgevers (2020) is dan weer zeer kort en eenduidig bij het geven van een betekenis aan transitie. Hier wordt het omschreven als een overdracht of een verandering.

Samenvattend kunnen transitie dus gedefinieerd worden als overgangsmomenten en veranderingen in het leven van kinderen (en jongeren) die een heleboel emoties met zich meebrengen en waarbij het belangrijk is om de juiste informatie over de transitie momenten bij de hand te hebben, zowel voor ouders als voor de scholen zelf.

Daarnaast is het uiteraard belangrijk om te weten wat deze transitie momenten juist kunnen zijn. Onderwijscentrum Gent (z.j.) stelt dat er verschillende transitie momenten zijn, te beginnen bij de instap in de kleuterklas. Na de instap volgen de overgangen van het kleuteronderwijs naar het lager onderwijs. Nog later volgt de overgang naar het secundair onderwijs enzoverder. Deze bachelorproef wordt beperkt tot de overgangen binnen het kleuteronderwijs, gefocust op een specifiek praktijkprobleem vanuit een praktijksetting.

Bovenstaande omschreven transitie zijn beter bekend als macro-transitie. Er bestaan echter ook micro-transitie. Micro-transitie zijn overgangen binnen een schooljaar zelf (bv. de overgang naar een andere school) of overgangen binnen het klasgebeuren, namelijk de overgang van de speelplaats naar de klas, de overgang naar de refter, de overgang naar de opvang enzoverder (B. Vanblaere, persoonlijke communicatie, 18 september 2020)

Peleman en Van Laere (2017) halen deze term ook aan in hun artikel. Zij stellen dat het schoolgebeuren veel 'tussenmomenten' bevat. De momenten die ze in hun artikel aankaarten zijn;

verplaatsingen naar de speelplaats, de middagpauze in de refter, verplaatsingen binnen en buiten het schoolgebouw, de ‘gangmomenten’ (maken van de boekentassen, uit- en aandoen van de jassen, eten van een stuk fruit), wc-momenten, voor- en naschoolse opvang, enzoverder. Al deze tussenmomenten worden door kinderen ervaren als ‘micro-transities’.

Praktijkprobleem vanuit praktijksetting

Nu er meer duidelijkheid is over het globale thema, is het tijd om na te gaan bij welke transitie de praktijksetting groeikansen ervaart. Hiervoor werden alle peuter- en kleuterleerkrachten, van zowel de wijksschool als de centrumschool, en de directie bevestigd. Deze bevestiging verliep volledig anoniem. Het schoolteam kreeg, na overleg met de onderzoeksmentor van de praktijksetting, vier mogelijke transitie momenten voorgelegd: de instap bij de peuters, de overgang van de klas naar de refter waarbij het reftergebeuren warmer gemaakt zou worden, de overgang van het onthaal in de kring naar het hoekenwerk en de overgang van het einde van de schooldag naar de opvang. Er werd ook gevraagd om hun keuze voor de gekozen optie kort toe te lichten. De optie die door het merendeel van het team werd gekozen, is “de overgang van de klas naar de refter, waarbij het reftergebeuren warmer gemaakt zou worden”.

Uit de toelichtingen kwamen verschillende zaken naar boven. Ten eerste zijn er kleuters van alle leeftijden aanwezig in de refter. Ten tweede is niet pedagogisch geschoold personeel verantwoordelijk voor deze grote groep, hoewel er steeds ondersteuning is door één juf. Ten derde werd aangegeven dat deze transitie voor de peuters niet altijd goed verloopt. Zo zijn er een aantal peuters/kleuters die langere tijd wenen in refter, slecht eten, een laag welbevinden vertonen enzoverder. Ten vierde worden er ook problemen ervaren bij de oudste kleuters. De oudste kleuters zijn vaak sneller klaar en ze moeten dan wachten tot 12u00 alvorens ze naar buiten kunnen. Tot slot komen om 12u00 de kinderen van de lagere school de refter binnen. Op dat moment zitten er echter nog peuters en kleuters te eten. Uit de toelichting hierbij blijkt dat dit voor de peuters wordt ervaren als een storende factor om rustig verder te eten.

De groepen die in deze bevestiging naar voren komen, zijn de peuters, de oudste kleuters en de kinderen van de lagere school. Bij de peuters en kleuters gaat dit over vijf klassen (dolfijnen, aapjes, wasberen, eendjes en vlinders). Dit zijn dan zowel de boterhammeneters als de warme eters. Dit gaat over ongeveer 90 eters. De kinderen van de lagere school variëren, maar dit aantal situeert zich meestal rond de 50 kinderen. Het is echter belangrijk om ruimer te denken. Naast de voorgaande groepen zijn ook de leerkrachten die op toezicht staan en de externen bij dit probleem betrokken. Elke groep ervaart deze situatie anders.

Er zijn verschillende momenten waarop er problemen worden ervaren. Het eerste probleem speelt zich af op het moment dat de oudste kleuters klaar zijn met eten en moeten wachten om naar buiten te gaan. Het tweede probleem speelt zich af op het moment dat de kinderen van de lagere school de refter binnen komen en de peuters nog aan het eten zijn. Het derde probleem, dat naar voren kwam bij de observatie (zie later in dit deel), is dat het eten aan tafel gebracht wordt. Wanneer het bord leeg is en ze willen meer, moeten de kleuters vaak wat wachten en dit moment wordt door de maaltijdverantwoordelijke als moeilijk ervaren.

Een lid van het schoolteam gaf aan dat ze al een tijdje op zoek zijn naar iets om dit probleem aan te pakken. Daarnaast werd ook het welbevinden van de kinderen naar voren gebracht. Het

welbevinden wordt vaak als “laag” gepercipieerd en dit zou dan ook aangepakt moeten worden. Het feit dat sommige peuters hier langdurig problemen mee hebben, is nog een extra reden waarom deze transitie onderzocht moet worden.

Om af te ronden moeten de ruimtes nog besproken worden. De ruimte waarbinnen dit probleem wordt ervaren is de refter. De refter waar de kinderen eten is een grote gemeenschappelijke ruimte waar ze met alle peuter- en kleuterklassen samenzitten. Iedereen zit per klas aan een tafel. Hoe het probleem is ontstaan, is niet duidelijk. Het schoolteam heeft wel al heel wat ondernomen om het reftergebeuren aan te pakken. Nu staat er telkens één leerkracht mee op toezicht, terwijl dit vroeger enkel de externen waren. De toevoeging van een leerkracht had als doel om het huiselijker te maken. Nu is het ook zo dat iedereen onmiddellijk de refter binnengaat en per klas aan tafel gaat zitten. Vroeger moesten de kinderen in een lange rij staan en hun kaartje waarop staat wat ze eten/drinken afgeven en dit zelf nemen. Nu wordt dit dus aan tafel gebracht bij de kinderen. Enkele jaren geleden werden er ook panelen bevestigd aan het plafond om de akoestiek te verbeteren. De akoestiek is nu wel beter, maar wordt nog niet als optimaal ervaren. Ten slotte kreeg de refter ook een nieuw kleurtje en er werden schilderijen opgehangen.

Op donderdag 22 oktober 2020 werd het reftergebeuren geobserveerd. Eerst krijgen alle kinderen water of soep. Het eten wordt opgeschept en aan tafel gebracht. Er is een rode bel aanwezig die wordt gebruikt om het stil te maken. De kleuters worden er regelmatig op gewezen om stil te zijn. Fluisteren is wel toegestaan. Het was ook opmerkelijk om te zien dat het merendeel van de kinderen op hun knieën zat op de stoel. Enkel de peuters en eerste kleuters zitten aan lage tafels en lage stoelen. De oudste kleuters zitten aan hoge tafels en dus ook grote stoelen. Ze kunnen niet met hun voeten aan de grond, dus zetten ze zich op hun knieën. Hier worden ze ook altijd op gewezen en er wordt gevraagd om zich mooi/flink te zetten. Qua welbevinden en betrokkenheid viel het wel op dat naarmate de tijd verstreek de kleuters meer begonnen rond te kijken, met hun boterhammendoos aan het prutsen waren, met hun beker aan het prutsen waren, enzoverder. Op de dag van de observatie werd het reftergebeuren begeleid door drie externen en één juf.

Na de observatie was er een kort gesprek met de begeleiders van het reftergebeuren. De juf die op dat moment medeverantwoordelijk was, vertelde dat het moeilijk is om de kleuters stil te krijgen en dat het snel weer “luid” wordt. Ze is wel van mening dat het belangrijk is dat er ook een juf aanwezig is bij dit gebeuren. Iedereen doet per week één toezicht in de refter. Ze merkt ook op dat het voor nieuwe peuters/kleuters vaak moeilijk verloopt en ze zeker twee weken de tijd nodig hebben om hieraan te wennen. De externe begeleiders vertelden dat het eten aan tafel gebracht wordt en dat dit in het begin geen probleem is, maar dan zijn er kinderen die een tweede bord willen en dat maakt het soms wel moeilijker om iedereen te geven wat hij/zij nodig heeft. Voor de verantwoordelijke van het opscheppen zou het makkelijker zijn dat de kinderen tot bij haar komen wanneer ze een tweede bord willen. De kinderen die klaar zijn, moeten wachten en dan zitten ze rond te kijken tot ze naar buiten mogen. Wat hen ook opvalt, is dat de stap naar alleen eten groot is. Dit werd naar voren gebracht door de juf die op dat moment op toezicht stond. Er werd verteld dat voor de meeste kinderen de overgang van samen met mama en papa eten, naar alleen eten in grote groep als moeilijk wordt ervaren. Alleen eten zonder hulp van mama en papa in grote groep is een grote stap voor kleine kinderen. De eerste weken zien ze naar hun mening veel halfvolle borden en bij sommige kleuters blijft dit een moeilijk punt. Ze merken ook op dat om 12u, het uur om naar buiten te gaan,

de meeste jongste kleuters nog helemaal niet klaar zijn. De kleuters blijven dan zitten, maar op dat moment komen de kinderen van de lagere school er al bij.

Nu er een beter beeld geschetst is over het probleem, is het van belang om het probleem verder af te bakenen voor het vervolg van deze bachelorproef. Aan de inrichting is al veel gedaan en ook aan de organisatie werden al wat aanpassingen gedaan. Op basis van de bevragingen, de observatie en wat er reeds ondernomen werd, zijn er nog veel kansen voor de wens om de organisatie van de refter aan te pakken om zo het welbevinden van de peuters en kleuters bij het reftergebeuren te verhogen. Alvorens er zaken ondernomen worden, zal bovenstaande wens vanuit de literatuur bekeken worden.

Literatuurstudie

In de wens bij het praktijkprobleem zitten verschillende onderwerpen verscholen. De wens gaat over het welbevinden van de peuters en de kleuters, maar ook over de organisatie. Deze organisatie kan gaan over hoe het eten en drinken aan tafel wordt gebracht, het verloop van het reftergebeuren, de daaraan verbonden wachttijd enzoverder.

Wat is welbevinden?

Om te beginnen wordt er eerst stilgestaan bij het welbevinden. Laevers et al. (2014) beschrijven het welbevinden van kinderen als een toestand waarin ze zich goed voelen. Het welbevinden wordt gemeten met behulp van een scanning die verschillende signalen bekijkt. Deze signalen zijn: het genieten op het moment zelf, de spontaneïteit en zichzelf durven zijn in de situatie, de openheid voor de situatie, de ontspanning en innerlijk rust en tot slot de vitaliteit. Vervolgens wordt op basis van deze scanning het niveau van welbevinden volgens De Leuvense Welbevinden Schaal bepaald van niveau één (heel laag) tot niveau vijf (heel hoog). Daarnaast is het belangrijk om te weten dat het welbevinden en de signalen een invloed hebben op de ontwikkeling. Bij een kind met een laag welbevinden kan de sociaal-emotionele ontwikkeling in gevaar zijn.

Menu et al. (2016) sluiten hierbij aan. Ze zien het niveau van welbevinden als een graadmeter voor de kwaliteit van de aanpak in eender welke onderwijscontext. Ze stellen net zoals Laevers et al. (2014) dat een laag niveau van welbevinden aantoont dat we kinderen niet kunnen geven wat ze nodig hebben voor hun emotionele en cognitieve ontwikkeling. Menu et al. (2016) oordelen dat je kinderen de mogelijkheid moet bieden om te participeren, wat een bijdrage kan zijn voor het verhogen van het welbevinden. Door kinderen te laten participeren stimuleer je eveneens hun zelfsturing. Participatie is volgens hen ook een extra stimulans die bijdraagt aan de ontwikkeling.

De bijdrage van participatie aan het welbevinden bij kinderen

Dit brengt ons dan ook bij het volgende. Op dit moment is er geen participatie in het reftergebeuren. Er kan dan ook nagedacht worden over de betekenis, en meerwaarde, van participatie bij het reftergebeuren. EXPOO (z.j.), languit het expertisecentrum opvoedingsondersteuning, beschrijft participatie als het mee mogen doen, mee willen doen en mee kunnen doen. Ten eerste hebben we het mee mogen doen. Participatie wordt gezien als een burgerschapsrecht. Mensen, en dus ook kinderen, hebben het recht om zaken mee te bepalen die betrekking hebben op hun leefsituatie en -gemeenschap. In deze context is dat dus de refter. Vervolgens bespreekt EXPOO (z.j.) het aspect mee willen doen. Mensen willen gehoord en betrokken worden en willen zelf richting geven aan hun leven. Ten slotte wordt het mee kunnen doen besproken. Men stelt dat organisaties mogelijkheden

moeten creëren voor de betrokkenen om zaken mee vorm te geven, mee te kunnen denken, beslissen en doen.

EXPOO (z.j.) stelt dat participatie ook benaderd kan worden als deelnemen en deelhebben. Deelnemen wordt gezien als het mee doen aan activiteiten. Deelhebben wordt gezien als het mee vorm geven van beslissings- of realisatieprocessen. Bij het bekijken van de praktijksetting is er dus al sprake van deelnemen, maar nog niet van deelhebben. De kleuters nemen namelijk deel aan het reftergebeuren, maar ze hebben zelf geen inspraak tot het vormgeven ervan. Dit deelhebben en het belang van participeren wordt ook onder de loep genomen door Werkgroep Jong & Betrokken (2016). Werkgroep Jong & Betrokken (2016) duidt dat het draait om het belang van 'belevens'. Allemaal samen iets beleven en het daarbij horende respect en de dialoog die verwacht wordt, zorgt voor een hele belevens bij alle betrokkenen. Binnen deze belevens draait het om ruimte creëren om samen te (onder)zoeken en betekenis te verlenen aan de activiteiten.

Participatie van de kleuters kan een meerwaarde zijn bij de organisatie van het reftergebeuren. Wat volgt komt uit de bachelorproef van Latomme (2019-2020). Zij haalde in haar bachelorproef participatie in de vorm van een tafelpapier aan. Dit werd oorspronkelijk geschreven door De Brandt (2019) op Klascement.net. Zij stelt voor om per tafel een tafelpapier aan te duiden. Door deze tafelpapieren krijgen de begeleiders van het middageten een coachende rol. De begeleiders hoeven zelf niet altijd alles meer aan tafel te controleren, maar de tafelpapieren houden dit zelf in de gaten. Het verloop van het reftergebeuren ligt dan mede in de handen van de tafelpapier.

Wat is betrokkenheid?

Kleuters laten participeren verhoogt het welbevinden, maar tegelijk werk je hierbij ook aan de betrokkenheid. Betrokkenheid wordt door Laevers et al. (2014) beschreven als een toestand waarin een kind op een intense manier bezig is. De betrokkenheid kan gemeten worden via een scanning waarin verschillende signalen bekeken worden. Deze signalen zijn: de concentratie, de persistentie (de aandacht is op één activiteit gericht en de kleuter heeft geen tijdsbesef), openheid en nauwgezetheid, een intense mentale activiteit en tot slot de motivatie en voldoening. Vervolgens kan je op basis van deze scanning het niveau van betrokkenheid volgens De Leuvense Betrokkenheid Schaal opnieuw bepalen van niveau één (heel laag) tot niveau vijf (heel hoog). Daarnaast heeft de betrokkenheid met bijhorende signalen eveneens een invloed heeft op de ontwikkeling. Een hoge betrokkenheid is nodig om ontwikkeling in de diepte of fundamenteel leren te behalen.

Wat is wachttijd en hoe kan educare hierbij helpen?

Om af te ronden kwam er in de praktijkvragen ook een oplossing voor de lange wachttijd naar boven. Fastenau (2020) ging hierover in gesprek met Peleman, een sociaal pedagoog aan de UGent. Wachttijden worden vanuit dit gesprek omschreven als de momenten waarop een kleuter in stilte niets kan doen. Deze tijd start in deze praktijkcontext vanaf het moment dat een kleuter klaar is met eten en stopt van zodra de kleuter naar buiten kan. In dit gesprek komt educare naar boven. Hierbij worden zorg en leren met elkaar verweven. Een mogelijkheid om van wachttijd ook een leermoment te maken, kan zijn door boekjes aan te bieden. Wie klaar is, neemt een boekje en zet zich weer neer tot het signaal om door te gaan. Door de aanbidding van dit boekje is er geen wachttijd.

Voor er verder wordt ingegaan op de wachttijd, wordt er eerst dieper ingegaan op de link tussen educare en warme en vlotte transitie. Režek et al. (2019) bespreken in hun START-onderzoek het

belang van aandacht vestigen op individuele en betekenisvolle transitie die de mogelijkheid bieden om kinderen beter te leren omgaan met veranderingen. Van Laere et al. (2019) gaan in het eindrapport van hun START-onderzoek dieper in op het concept educare. Het aannemen van een uniforme aanpak van zorg en leren in verschillende onderwijsomgevingen kan de sociaal-emotionele ontwikkeling, en dus ook het welbevinden, aanzienlijk verbeteren. Educare wordt omschreven als een sleutelfactor voor succesvollere en warmere transitie.

Van Laere en Peleman (2017) stellen dat het ondenkbaar is om zorg en leren als twee gescheiden begrippen te zien. Zorgactiviteiten zoals eten, drinken, naar toilet gaan... kunnen pedagogisch en leerrijk zijn. Ondersteuning bij cognitieve, sociale, motorische en artistieke leerprocessen vragen echter ook een zorgende houding van de opvoeder. Daarenboven wordt er ook vermeld dat educare verder gaat dan het tegemoet komen aan fysieke en emotionele noden. Het betekent eveneens aandacht hebben voor het kind. Niet alleen dat het kind mag bestaan, maar er ook bij hoort. Educare gaat bijgevolg dus over het insluiten van kinderen en het voorkomen van uitsluitingsmechanismen. Het wil voor kinderen een verschil kunnen maken.

Nu dit geweten is over educare, wordt er weer verder gegaan op de wachttijd. Fastenau (2020) haalde vanuit het gesprek met Peleman ook dat de wachttijd verminderd kan worden door gebruik te maken van de tempoverschillen tussen kinderen. Hij stelt dat je kinderen die klaar zijn, andere kinderen kan laten helpen. Binnen het reftergebeuren kan je dit dan ook toepassen. Kinderen die klaar zijn met eten, gaan bij de peuters en stimuleren hen om te eten. Op die manier hebben de snelle eters geen wachttijd en koppel je zorg en leren dus aan elkaar. Kinderen worden op die manier zorgzamer en zelfredzamer.

De eerder besproken tussenmomenten bieden veel kansen tot educare. Peleman en Van Laere (2017-2018) brengen deze momenten dan ook naar voren in hun artikel. Hiervoor werd er samengewerkt met verschillende scholen. De Buurt stelt dat kinderen bij de hele dag door leren, dus ook bij de tussenmomenten. Deze momenten worden als heel belangrijk ervaren en daarom staan ze er ook op dat de kleuterleerkrachten tijdens de pauzes aanwezig zijn op de speelplaats en dat ze samen met de kleuters eten in de refter. De Vlieger stimuleert dan weer dat kinderen zorgdragen voor elkaar. Bij tussenmomenten schieten de oudere kinderen te hulp. Ze helpen bijvoorbeeld de kleuters bij het uitdoen van hun kleren voor hun middagdutje.

Samengevat kunnen we dus stellen dat het belangrijk is dat de kleuters zich goed voelen in de refter en hun welbevinden naar omhoog gaat. Hiertoe kan participatie zeker een bijdrage leveren. Deze participatie draagt niet alleen bij aan het welbevinden, maar ook aan de betrokkenheid. Ten slotte hebben we dan nog de wachttijd. Door het aanbieden van boekjes wordt zorg en leren samengevoegd. Kinderen zitten dan niet zomaar te wachten, maar leren door kleine aanpassingen in de organisatie dingen bij. Zorg en leren kan echter ook zo veel meer zijn, zoals blijkt uit de literatuurstudie. Voor deze bachelorproef wordt er echter eng naar dit begrip gekeken in de zin van organisatorische aanpassingen met educare.

Onderzoeksdoel, ontwerpvraag en deelvragen

Op basis van de beschrijving van het praktijkprobleem en de literatuurstudie kan het onderzoeksdoel geformuleerd worden. Het doel van deze bachelorproef is op zoek te gaan naar aanpassingen die de organisatie van het reftergebeuren ten goede komen en die daarnaast ook een positieve invloed hebben op het welbevinden van de kleuters. Het hoofddoel is het verbeteren van het welbevinden, maar ook betrokkenheid is aanwezig in de vorm van participatie. Betrokkenheid zal in het vervolg van deze bachelorproef echter niet expliciet vernoemd worden.

Daaruit volgend luidt de ontwerpvraag van deze bachelorproef als volgt: “Welke aanpassingen aan de organisatie van het reftergebeuren zijn nodig opdat het welbevinden bij de kleuters zou stijgen?”

De deelvragen voor de eerste onderzoeksfase, waarbij op zoek gegaan wordt naar heldere eisen waaraan het ontwerp moet voldoen, zijn:

- Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?
- Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?
- Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?

De deelvragen voor de tweede onderzoeksfase, waarin het ontwerp gemaakt en geëvalueerd wordt, zijn:

- Wat is het effect van de wachtdozen en het geven van verantwoordelijkheid bij het afruimen op het welbevinden van de kleuters?
- Wat is het effect van participatie bij het afruimen op de autonomie van de kleuters?
- Wat is het effect van de wachtdozen op de wachttijden?

Onderzoeksfase 1

Methode (fase 1)

Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?

Methode: observeren

Aangezien het gaat over het welbevinden bij alle kleuters werden er meerdere momenten ingepland om te observeren. Er zijn vijf kleuterklassen in de school. In totaal werd er dus op vijf verschillende dagen geobserveerd om het welbevinden van peuters tot en met oudste kleuters te scoren op de schaal van welbevinden. Het ging steeds om een niet-participerende observatie, waarbij er vanop een afstand naar het reftergebeuren werd gekeken. Omdat alles 'live' werd waargenomen, is er sprake van een directe observatie. Deze observatie is bovendien gestructureerd, aangezien er tijdens de observatie werd gekeken naar de signalen van welbevinden en de kleuters hierop ook gescoord werden (Van der Donk & Van Lanen, 2016).

De kleuters merkten wel op dat iemand naar hen aan het kijken was en bepaalde zaken noteerde. Sommige kleuters pasten dan ook hun gedrag wat aan. Wanneer de kleuters bijvoorbeeld merkten dat iemand naar hen keek, op het moment dat ze iets deden dat eigenlijk niet mag, stopten ze plots en keken ze lachend weg. Dit is uiteraard geen vreemd fenomeen en gebeurt in de meeste klassen wel eens, maar het viel sterk op aangezien de kleuters specifiek in mijn richting keken bij het vertonen van dit gedrag. Er dient dus rekening mee gehouden te worden dat de observaties niet volledig waarheidsgetrouw zijn. Daarnaast is het ook belangrijk om te weten dat er omwille van de COVID-19 pandemie geen soep of warme maaltijden meer worden aangeboden. De kleuters krijgen wel nog water, melk, fruitsap,... In normale omstandigheden zouden de kleuters bovendien allemaal samen in de refter eten. De wasberen (1ste – 2de kleuterklas) aten tijdens de observaties echter in de polyvalente zaal die grenst aan de refter en de aapjes (2de – 3de kleuterklas) aten in de klas. Verder vond er, in de week van 1 februari 2021, een wijziging plaats in het reftergebeuren van de dolfijnen (2de-3de kleuterklas). De dolfijnen die klaar zijn met eten mogen sindsdien om 11u50 naar de polyvalente zaal. De wachtdoos die normaal in de klas werd gebruikt, wordt nu ook ingezet bij het reftergebeuren. De wachtdoos wordt in de klas gebruikt bij het opruimen. De kleuters die klaar zijn, gaan naar de kring en nemen iets uit de doos waarmee ze zich in stilte bezig houden. Binnen het reftergebeuren is het zo dat de kleuters die om 11u50 klaar zijn, de wachtdoos mogen meenemen naar hun stip en op hun stip met iets mogen spelen uit de doos.

Er werden per klas ongeveer zeven tot negen kleuters geobserveerd (A-I) die na de observatie een score van welbevinden kregen volgens de Leuvense Welbevinden Schaal van Laevers et al. (2014). Dit instrument kan geraadpleegd worden in bijlage A. Voor het scoren van het welbevinden werd er gebruik gemaakt van de "kijkwijzer signalen welbevinden en betrokkenheid" aangeboden door het Docententeam Kleuteronderwijs Arteveldehogeschool (2021) op de stagewebsite. Deze kijkwijzer is terug te vinden in bijlage B.

Kort overzicht observaties

Datum	Klas	Aantal geobserveerde kleuters
21 januari 2021	Vlinders (1 ^{ste} -2 ^{de} kleuterklas)	9 van de 18 kleuters
28 januari 2021	Dolfijnen (2 ^{de} -3 ^{de} kleuterklas)	9 van de 21 kleuters
8 februari 2021	Eendjes (peuters-1 ^{ste} kleuterklas)	7 van de 17 kleuters
9 februari 2021	Aapjes (2 ^{de} -3 ^{de} kleuterklas)	9 van de 21 kleuters
23 februari 2021	Wasberen (1 ^{ste} -2 ^{de} kleuterklas)	8 van de 21 kleuters

Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?

Methode: bestuderen van tekstbronnen

In de literatuurstudie werd, bij de bespreking van de probleemstelling, reeds duidelijk wat participatie inhoudt. Eerder werd ook de mogelijkheid van de tafelpapier meegegeven. Voor deze deelvraag werd echter in kaart gebracht welke vormen van participatie bij het reftergebeuren reeds in de praktijk in andere scholen worden gebruikt. Er werd dus niet verder gezocht naar wetenschappelijke of theoretische achtergronden. Het vergaren van deze mogelijke vormen van participatie gebeurde op het einde van de maand januari 2021.

Bij verder onderzoek werd allereerst gebruik gemaakt van de zoekterm “participatie in de refter”. Het eerste zoekresultaat hierbij was: “OPRECHTE DEELNEMING – publicaties van de Vlaamse Overheid”. Dit was een werkmap in pdf-vorm van Kinderrechtencommissariaat en VZW Doedèskadèn (2009). Daarnaast werd er ook gekeken op de website van Klascement.net met de zoekterm “refter”. Het blogbericht van gastbloggeropkleutergewijs (2020) “Hoor jij de vogels fluiten? Zet het kind centraal tijdens eetmomenten: Kleutergewijs” stond bovenaan de zoekresultaten. Ten slotte werd er ook gebruik gemaakt van de zoekterm “kleuterparticipatie”. Met deze term kwam het “Onderzoek kleuterparticipatie – Onderwijsinspectie” van Onderwijsinspectie (2019) naar boven. Onderaan deze website-pagina stonden de resultaten van dit onderzoek gebundeld in een pdf-document. Het document “Kwaliteitsvolle kleuterparticipatie: een onderzoek en een bron van inspiratie” van Onderwijsinspectie (2019) kreeg dan ook een plaats in deze bachelorproef.

Methode: bevragen bij het schoolteam en indien mogelijk ook de middagtoezichters

Na het bestuderen van de tekstbronnen werd de vragenlijst opgesteld aan de hand van de verzamelde informatie. Er werd één vragenlijst opgesteld voor zowel deze deelvraag als voor de vraag “Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?”. Er werd gekozen voor een papieren vragenlijst, zodat de vragenlijsten eenvoudig verspreid en opgehaald konden worden. In de vragenlijst werden de drie soorten vragen gecombineerd. Er werd gestart met een vraag waarbij verschillende opties van participatiemogelijkheden geordend moesten worden. Vervolgens werd een gesloten vraag gesteld met een enkele keuzemogelijkheid waarbij aangeduid moest worden of de kleuters participeren in de klas. Ten slotte werd een open vraag gesteld waarbij de participatiemogelijkheden uit de eigen klaspraktijk werden vermeld (Van der Donk en Van Lanen, 2016). De volledige vragenlijst is opgenomen in bijlage C.

Op vrijdag 12 februari 2021 werd de vragenlijst aan de directie, alle leerkrachten en middagtoezichters bezorgd (in totaal aan elf personen). Op woensdag 24 februari 2021 werden alle vragenlijsten anoniem verzameld in een doos. Er kwamen elf reacties, wat dus wil zeggen dat iedereen de vragenlijst heeft ingevuld en opnieuw heeft afgegeven. De gegevens konden dan ook verwerkt worden. De resultaten lagen overwegend in dezelfde lijn, maar hierover later meer. Om de resultaten te verwerken, werden per lijst de antwoorden verzameld in een tabel. Vervolgens werd per optie een gemiddelde berekend en zo werd bepaald welke optie de voorkeur kreeg van het schoolteam. Er waren echter drie vragenlijsten waar bij geen enkele vraag een ranking werd gegeven, maar waar wel bij elke vraag feedback en bezorgdheden werden genoteerd. Dit werd dan ook mee opgenomen in de resultaten.

Methode: bevragen bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas)

Op vrijdag 26 februari 2021 werden de dolfinen (2de-3de kleuterklas) bevraged over de mogelijkheden met betrekking tot participatie aan het reftergebeuren. Alle 21 kleuters waren op het moment van de bevragingen aanwezig. Ter voorbereiding van deze bevraging werden reeds enkele ideeën die door het team werden aangegeven genoteerd. Ook met de twee vervangende leerkrachten uit deze klas werd er kort gebrainstormd. Er werden in totaal vijf mogelijkheden aangebracht. De bevraging bij de kleuters verliep als volgt. In de kring werd er in het midden een meetlat gelegd. Vanuit het zicht van de kleuters stond er links een groene pot en rechts een rode pot. Elk idee werd voorgesteld en dan moesten de kleuters een keuze maken. Wanneer de kleuters het een goed idee vonden, moesten ze in het linkse deel bij de groene pot gaan staan. Als ze het geen goed idee vonden, dan moesten ze in het rechtse deel bij de rode pot gaan staan.

Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?

Methode: bevragen bij het schoolteam en indien mogelijk ook de middagtoezichters

Bij de deelvraag “Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?” werd reeds aangegeven dat een vragenlijst werd opgesteld waarbij deze twee deelvragen samen werden opgenomen in één lijst. Voor bovenstaande deelvraag werd gebruik gemaakt van de mogelijkheden die reeds aan bod kwamen bij de literatuurstudie. Er werd opnieuw eerst gestart met een vraag gericht op het ordenen van opties. Vervolgens werd er een gesloten vraag gesteld met een enkele keuzemogelijkheid waarbij men moest aanduiden of men in de klas reeds initiatieven onderneemt om de wachttijd in te korten of tegen te gaan. Ten slotte werd een open vraag gesteld waarbij men deze initiatieven uit de eigen klaspraktijk kon delen (Van der Donk & Van Lanen, 2016).

De respondenten zijn dezelfde als bij de vorige deelvraag (zie hierboven).

Methode: bevragen bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas)

Op vrijdag 26 februari 2021 werden de dolfinen (2de-3de kleuterklas) bevraged over de mogelijkheden van educare tot het verminderen van de wachttijd in het reftergebeuren. Het team koos duidelijk voor de optie van de wachtdozen. Deze optie werd dan ook in de dolfinenklas afgetoetst. Hiervoor werd gebruik gemaakt van de wachtdoos die reeds aanwezig is in de klas en die sinds enkele weken ook wordt gebruikt bij het reftergebeuren. Elke kleuter mocht om beurt vertellen welk spelletje hij of zij het leukste vindt uit de doos en waarom.

Resultaten en conclusies (fase 1)

Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?

1. Observatie eendjes (peuters-1ste kleuterklas)

Om 11u30 kwamen de eendjes de eetzaal binnen. Er werden bij deze observatie zeven peuters geobserveerd. Over het algemeen waren de peuters vrij ontspannen en opgewekt. Peuter A, B en C treden doorheen het reftergebeuren voortdurend in interactie met elkaar. Ze lijken heel ontspannen en zitten vol levenslust. C scoort wel lager dan A en B. Hij lijkt hen te volgen in hun acties. Wanneer B apart moet gaan zitten, lijkt hij bedrukt en weet hij niet zo goed wat hij moet doen. Ondanks het feit dat die drie dus voortdurend contact zoeken, verschilt het welbevinden wel tussen de kleuters.

Bij deze observatie waren er weinig interactiemomenten met de vrouw die het toezicht verzorgde. Enkel met B was er een interactiemoment, maar dit was een eerder negatieve ervaring voor de peuter. Dit aangezien hij meermaals terecht werd gewezen en uiteindelijk zelfs apart moest gaan zitten. Ondanks het feit dat hij terecht werd gewezen en apart moest gaan zitten, leek hem dit niet zo veel te doen. In het begin was hij even wat stil en leek hij verdrietig, maar dit ging snel over en hij werd vlug weer de vrolijke, opgewekte, spraakzame peuter die hij ervoor ook was.

De tabel met de observatiegegevens en de individuele scores is terug te vinden als bijlage D. De gemiddelde score van welbevinden is 3,428. Dit wil dus zeggen dat ze gemiddeld niveau 3 tot 4 scoren op de Leuvense Welbevinden Schaal. Er waren geen opvallende uitschieters in deze observatie. Van de zeven peuters scoorden er drie niveau 3, twee niveau 4, één iemand niveau 5 en één iemand niveau 2 (Laevers et al., 2014).

2. Observatie vlinders (1ste-2de kleuterklas)

De vlinders kwamen de eetzaal binnen net na de eendjes om 11u30. Iedereen nam plaats aan tafel. Sommige kleuters liepen rond en kregen een plaats toegewezen. Het drinken stond al gegroepeerd op tafel. Dit is een aanpassing die ondernomen werd sinds de laatste observatie op 22 oktober 2020.

Er waren in totaal drie middagtoezichters aanwezig. De juf bleef gedurende de eerste tien minuten en ging vervolgens opnieuw naar de klas. Doorheen het reftergebeuren bleef éénzelfde middagtoezichtster bij de kleuters en werd er niet gewisseld naar een andere klas.

Om 11u52 mochten de kleuters die klaar waren met eten hun jas al aandoen om naar de zaal te gaan. Toen was er bij enkele kleuters die nog in de eetzaal bleven wel een wissel in het welbevinden. Deze kleuters werden dan ook in een andere tabel besproken. Beide tabellen zijn te vinden in bijlage E.

De eerste tabel gaat over het reftergebeuren voor de eerste kleuters naar buiten mochten. De tweede tabel geeft het welbevinden weer van de kleuters die toen nog achterbleven en waarbij een klein verschil waarneembaar was.

Uit de observatie kon ik wel afleiden dat de vrouw, die het toezicht verzorgt, gekend is bij de kleuters. Dezelfde toezichtster staat ook elke middag bij dezelfde klas, dus dit zorgt wel voor een bepaalde band. Er zijn bijvoorbeeld kleuters (C, D, F en H) die haar aandacht opzoeken, maar er zijn ook kleuters (A en G) die bedrukt of onverschillig reageren bij een interactie of die geen contact zoeken met haar. Bij H werd er wel een verschil in welbevinden waargenomen op het moment dat de

kleuters die klaar waren naar buiten mochten. Ze begon zich plots te uiten, ging in interactie met D en kreeg een levendige uitstraling. Bij D ging het welbevinden dan weer wat omlaag op het moment dat de kleuters naar buiten mochten. Hij leek bedrukt, omdat hij nog moest blijven zitten. Toch wisselen de gevoelens sterk af. Het ene moment leek hij bedrukt en het andere moment was hij dan weer opgewekt en stond hij open voor de anderen om hem heen.

Naast de verschillen in interacties met de vrouw die het toezicht verzorgt en de wissels in het niveau van welbevinden bij bepaalde kleuters, is het ook belangrijk om naar de individuele scores te kijken. Het is namelijk niet zo dat het welbevinden op dezelfde lijn ligt bij de kleuters. Er zijn twee kleuters die niveau 2 scoren, maar er is ook één kleuter die niveau 5 scoort. De andere kleuters scoren niveau 3 (3 kleuters) of niveau 4 (2 kleuters).

Om het gemiddelde van de vlinders te berekenen werden alle scores opgeteld en gedeeld door het aantal kleuters. Dit bracht het volgende resultaat; tabel 1: 3,25 en tabel 2: 3. Gemiddeld worden de vlinders dus bij beide tabellen gescoord op niveau 3, neutraal (Laevers et al., 2014).

3. Observatie wasberen (1ste-2de kleuterklas)

De wasberen hebben net zoals de andere klassen een vaste toezichtster die bij hen blijft. Sinds de wijzigingen die zijn doorgevoerd, eten de wasberen in de polyvalente zaal. Dit is de zaal waar alle kleuterklassen en dus ook de refter aan grenzen. In deze zaal wordt vooraf aan de speeltijd bijvoorbeeld het fruit of de koek gegeten en bij binnenkomst na de speeltijd worden hier na het uitdoen van de jassen opnieuw rijen gevormd op de stip om naar de klas te gaan. In tegenstelling tot de vlinders (parallelklas) eten zij wel op grote stoelen. Op vier kinderen na zaten alle kleuters op hun knieën. Ondanks het feit dat ze afgescheiden zitten van de andere klassen die in de refter eten, hebben deze kleuters meer storende omgevingsfactoren. Om 11u50 komen de dolfijnen bijvoorbeeld de zaal binnen en nemen ze iets uit de wachtdoos. Om 11u55 komt het eerste leerjaar de klas buiten en doen ze hun jas aan in de polyvalente zaal. Op deze momenten is er veel lawaai en eten de kleuters die nog niet klaar zijn niet goed verder. Wanneer om 12u de eerste kleuters naar buiten mogen, wordt het weer rustig en lijkt de rust aan tafel terug te keren. De kleuters eten weer rustig verder, maar kijken wel naar de anderen die al naar buiten mogen.

Bij de geobserveerde kleuters is er een groot verschil waar te nemen in welbevinden. Er zijn drie kleuters die niveau 2 scoren. De andere kleuters scoren niveau 3 (1 kleuter) of niveau 4 (4 kleuters).

Wat bij deze klas opviel is dat er een warm contact is tussen de vrouw op toezicht en de kleuters. Ze is heel zorgzaam, loopt voortdurend rond de tafel en blijft niet op één plaats staan. Ze blijft dicht bij de kleuters en ze stimuleert hen positief om verder te drinken en te eten. Er zijn ook regelmatig korte gesprekken tussen haar en een kleuter.

De tabel met de observatiegegevens en de individuele scores is terug te vinden als bijlage F. De wasberen scoren een gemiddelde van 3,125. Dit is dus niveau 3 op de Leuvense Welbevinden Schaal (Laevers et al., 2014).

4. Observatie dolfijnen (2de-3de kleuterklas)

De eendjes en vlinders kwamen om 11u25 de refter binnen en kregen een plaats toegewezen via een lijst. Er werd gevraagd waarom dit zo was en hierop vertelden de juffen dat de kleuters vanaf nu een vaste plaats krijgen omwille van de COVID-19 pandemie. Deze maatregel werd de dag voordien door de minister van onderwijs (Ben Weyts), de vakbonden en de virologen bepaald.

Het niveau van welbevinden bij de dolfijnen is redelijk gelijklopend. Vier van de negen geobserveerde kleuters scoren niveau 3. De andere kleuters scoren niveau 2, 4 of 5. Wat ook opvallend is, is dat het niveau van welbevinden bij het groepje jongens (A, B, C en I) dicht tegen elkaar ligt met scores van niveau 3 en 4. A en I treden doorheen het reftergebeuren voortdurend in interactie met elkaar en scoren beiden niveau 4. B en C daarentegen hebben dan weer afwisselende gevoelens en zijn minder sociaal waardoor ze niveau 3 scoren.

Wat bij deze klas ook opviel is dat er weinig interactie is met de vrouw die het toezicht verzorgt. Ze staat ook minder opvallend in het zicht van de kleuters. Terwijl de dolfijnen eten, wast zij al bekers en dergelijke af. Ze is dus minder aanwezig aan de tafel, waardoor er ook minder interactiemomenten zijn. De interacties die er wel zijn, kaderen vaak in het aangeven dat het wat stiller moet zijn. Van de geobserveerde kleuters is er geen enkele kleuter die een interactiemoment met haar aanging.

De gemiddelde score van welbevinden bij de dolfijnen is 3,5. De tabel met de observatiegegevens en de individuele scores is terug te vinden in bijlage G. Ze scoren dus gemiddeld tussen niveau 3 en 4, neutraal tot positief dus (Laevers et al., 2014).

5. Observatie aapjes (2de-3de kleuterklas)

Zoals reeds eerder gesteld, eten de aapjes in de klas sinds de refterwijziging. Om 11u30 begint het middaggebeuren en wordt er aan een konijn getrokken. Er begint een kindermuziek te spelen en de kleuters weten dat ze nu dus in stilte moeten eten. In vergelijking met het reftergebeuren verloopt het eten heel rustig en in stilte. Er is weinig lawaai en alle kleuters lijken ontspannen. De eerste kleuters zijn klaar om 11u40. Ze zetten hun drinken weg, steken hun boterhamdoos in hun boekentas, nemen een boek en gaan in de kring zitten.

Het eerste wat opvalt in de resultaten is dat elke kleuter niveau 3 of 4 scoort. Het niveau van welbevinden ligt in deze klas bij het reftergebeuren dus wel op dezelfde lijn. Daarnaast is het ook zo dat de juf veel positieve bevestiging geeft aan de kleuters die iets trager eten. In tegenstelling tot het reftergebeuren dat vaak uitloopt tot 12u20, was hier de laatste kleuter klaar om 12u05. Daarnaast is er bij F ook een mooi voorbeeld van een interactiemoment tussen de kleuter en de juf. Hij zag dat de boterhamdoos van zijn buur een weerspiegeling maakte op de muur. Hij was heel nieuwsgierig naar hoe dit kon en de juf speelde hierop in. Ze vroeg kort klassikaal hoe dit zou kunnen komen en zo kwam er uit een kleine situatie van een kleuter een kwaliteitsvolle interactie.

De tabel met de observatiegegevens en de individuele scores is terug te vinden als bijlage H. De aapjes scoren gemiddeld 3,66. Dit is dus afgerond niveau 4 (Laevers et al., 2014).

CONCLUSIE

Wanneer de gemiddeldes van alle klassen naast elkaar worden gelegd, is het wel heel opvallend dat bijna elke klas niveau 3 scoort op de Leuvense Welbevinden Schaal. Wanneer de resultaten echter in detail worden bekeken vallen er wel enkele zaken op. De eendjes (peuters-1ste kleuterklas), de vlinders (1ste-2de kleuterklas) en de dolfijnen (2de-3de kleuterklassen) scoren tussen niveau 3 en 4. De wasberen (1ste-2de kleuterklas) scoren gemiddeld eerder richting niveau 3 en de aapjes (2de-3de kleuterklas) scoren gemiddeld eerder richting niveau 4. Er kan dus gesteld worden dat het welbevinden van de groep die in de polyvalente zaal eten (de wasberen) het laagste ligt en het welbevinden van de groep die in de eigen klas eet, het hoogste ligt.

Uit de resultaten blijkt dat er geen opvallende verschillen zijn tussen de verschillende graadklassen. De oudste kleuters scoren niet beter dan de jongste kleuters of omgekeerd. Er kan echter wel gesteld worden dat het welbevinden verschilt naargelang de context waarin de kleuters eten

Ondanks de kleine verschillen op het niveau van welbevinden is het wel zo dat er een duidelijk verschil is in interacties met de middagtoezichters. Bij de graadklassen 1ste-2de kleuterklas (vlinders en wasberen) is er een warm contact met de middagtoezichters. De kleuters zoeken de aandacht en maken contact met haar. Er is wel een warmer contact met de middagtoezichtster bij de wasberen dan bij de vlinders. Bij de vlinders zoekt de ene kleuter wel contact en de andere niet. Bij de wasberen is het contact echter warm en is de vrouw zelf ook zorgzaam naar de kleuters toe met veel positieve bevestiging. Ondanks het feit dat er een verschil is in contact met de middagtoezichtster, is het wel opvallend dat er geen verschil is in niveau van welbevinden. Het feit dat het contact bij de wasberen warmer is, zorgt er dus niet voor dat het welbevinden stijgt in vergelijking met het welbevinden bij de vlinders. In de observatie bij de eendjes (peuters-1ste kleuterklas) en de dolfijnen (2de-3de kleuterklas) waren er weinig interactiemomenten met de vrouw op toezicht.

De aapjes (2de-3de kleuterklas) is de enige groep kleuters die gemiddeld richting niveau 4 scoren. Het is de enige groep die in hun eigen klas eet en waarbij hun eigen juf ook doorheen het middaggebeuren bij hun blijft. De kleuters waren over het algemeen rustiger, aangezien het huiselijker aanvoelt dan in een refter. Er waren ook meer kansen tot rijke interactiemomenten (bv. het moment met de weerspiegeling van een boterhamdoos op de muur).

Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?

Methode: bestuderen van tekstbronnen

Een eerste mogelijke vorm van participatie werd aangehaald door Latomme (2019-2020) in haar bachelorproef. Zij haalde de tafelpapier aan, wat oorspronkelijk werd geschreven door De Brandt (2019). Bij deze vorm van participatie wordt voorgesteld om per tafel een tafelpapier aan te duiden. De tafelpapier houdt de eigen tafel in de gaten en krijgt een aantal verantwoordelijkheden. De tafelpapier kan bijvoorbeeld volgende zaken controleren: Heeft iedereen drinken? Eet iedereen eerst zijn boterhammen en dan zijn dessert? Proeft iedereen van de soep? Enzoverder.

Kinderrechtencommissariaat en VZW Doedèskadèn (2009) hebben in hun werkmap inspirerende ervaringen rond leerlingenparticipatie in basisscholen gebundeld. Hieronder waren ook enkel ervaringen rond het reftergebeuren waarbij één ervaring interessant kan zijn voor het vervolg van deze bachelorproef. Dit voorbeeld sluit echter ook aan bij het voorbeeld uit de bachelorproef van Latomme (2019-2020). In een van de basisscholen waar dit onderzoek wordt gevoerd, worden de

thermoskannen op voorhand op de tafels gezet door de externen. Het leek die school interessant om te kijken of de leerlingen dit niet zelf kunnen organiseren en er zelf voor kunnen zorgen dat ze drinken hebben. Op die manier dragen de kinderen ook meer verantwoordelijkheid.

Naast het aanstellen van een tafelpapitein en het zelf nemen van drinken, kunnen kleuters ook een verantwoordelijkheid krijgen bij het afruimen. Dit werd aangereikt door gastbloggeropkleutergewijs (2020) in de blog over hoe je het kind centraal kan zetten tijdens eetmomenten op basis van de bachelorproef van Latomme (2019-2020).

Onderwijsinspectie (2019) deed tijdens de doorlichtingen onderzoek naar hoe kleuterparticipatie een plaats krijgt in de Vlaamse basisscholen. In één van de scholen gaat er in de klaspraktijk veel aandacht naar plannen, opruimen en het zelf doen. Door de kasten te voorzien van pictogrammen en activiteiten te ondersteunen met stappenplannen, kunnen de kleuters alles zelf nemen en terugplaatsen. In het kader van deze bachelorproef zou het gebruik van pictogrammen en stappenplannen onder andere een hulp kunnen bieden bij het zelf nemen van drinken in plaats van dat het aan tafel wordt gebracht. Stappenplannen en pictogrammen kunnen uiteraard bij veel meer zaken een meerwaarde zijn. Hoe dit binnen deze bachelorproef een eventuele plaats kan krijgen, zal verder onderzoek en het uiteindelijke ontwerp uitwijzen.

Methode: bevragen bij het schoolteam en indien mogelijk ook de middagtoezichters

Om de resultaten te berekenen werd per optie de score van elke vragenlijst opgeteld en daarna gedeeld door het aantal lijsten. Hierbij ook even een kort overzicht:

Opties	Lijst 1	Lijst 2	Lijst 3	Lijst 4	Lijst 5	Lijst 6	Lijst 7	Lijst 8
Tafelpapitein: 2.1	2	1	2	3	2	3	3	1
Zelf drinken nemen: 2.4	3	3	3	2: NEE	1: NEE	2: JA	2	3
Verantwoordelijkheid bij afruimen: 1.4	1	2	1	1	3	1	1	2

Het team moest bij de vraag met de drie mogelijke opties tot participatie aan het reftergebeuren de opties scoren van 1 tot 3 met 1 wat ze meeste zagen zitten en 3 het minste. Bij de optie “zelf drinken nemen” moesten ze ook aanduiden of ze ondersteuning met stappenplannen hierbij zinvol zouden vinden. Hierbij moesten ze dan ja of nee aankruisen. Enkel de respondenten bij lijst 4, 5 en 6 vulden dit stukje van de vraag in.

De keuze om kleuters verantwoordelijkheid te geven bij het afruimen werd het meeste op één gezet. Dit is de optie die werd aangereikt door gastbloggeropkleutergewijs (2020). Lijst vijf is binnen dit onderdeel van de bevraging een uitschieter in vergelijking met de andere lijsten, waar verantwoordelijkheden bij het afruimen slechts op drie werd gezet. Er werd in de vragenlijst ook gevraagd naar de eigen klaspraktijk en wat daarin gebeurde aan participatie. Hieruit bleek dat het helpen bij het opruimen iets is dat in elke klas terugkomt. Helpen bij het opruimen/afruimen is dus iets dat reeds in de klassen aanwezig is en waar de kleuters ook bij worden betrokken.

Eerder werd er reeds verteld dat er ook drie vragenlijsten waren waarbij de vragen geen ranking kregen, maar er werden dan wel bedenkingen of feedback neergeschreven. De bedenkingen die er zijn bij de verantwoordelijkheid bij het afruimen zullen uiteraard ook meegenomen worden in het verdere ontwerp van deze bachelorproef. De grootste bezorgdheid bij het afruimen gaat over het afruimen van de glazen flesjes. Ze willen dit de kleuters liever niet laten doen om ongelukjes te laten voorkomen. Een glazen flesje dat valt, zien ze als een gevaar voor de kleuters en als een element dat vertragend werkt voor hen. Daarnaast denken ze ook dat kleuters liever niet willen afruimen en na het eten gewoon willen gaan spelen.

Methode: bevragen bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas)

Voor deze bevragingen werden, zoals eerder gesteld, ideeën gehaald uit de bevragingen van het team. Daarnaast werden deze ideeën ook bij de start van de dag besproken met de twee vervangsters uit deze klas. Zij gaven daarop nog enkele gelijkaardige ideeën over hoe kleuters konden participeren tijdens het reftergebeuren, die eventueel ook nog gebruikt konden worden voor de bevraging bij de kleuters. In totaal werden onderstaande vijf mogelijkheden genoteerd en deze vijf mogelijkheden werden ook bevroegd bij de kleuters. Deze luiden als volgt:

- Op elke tafel een afbeelding van bekers kleven. Hier moeten de lege bekers verzameld worden en in elkaar gezet worden. Er wordt één kleuter aangeduid die deze bekers ook wegbrengt wanneer iedereen klaar is. (X)
- Op elke tafel wordt een afbeelding van de glazen flesjes (melk, bruis water, plat water, chocomelk, appelsap,...) gekleefd. Hier worden alle glazen flesjes verzameld. Er wordt één kleuter aangeduid die deze flesjes wegzet wanneer iedereen klaar is. (Y)
- Voor de mapjes waarin het briefje voor het drinken zit, zijn er reeds bakjes. Deze bakjes worden op tafel gezet en de kleuters verzamelen de mapjes in deze bakjes. (Z)
- Er wordt één kleuter aangeduid die controleert of alle stoelen mooi onder tafel staan. Hij/zij zet ze mooi.
- De boterhammenbak wordt door de laatste kleuter die de klas verlaat, meegenomen naar de refter en de bak wordt op de hoek van de tafel gezet. De kleuter die verantwoordelijk is voor de koekendozenbak neemt deze bak opnieuw mee naar de klas wanneer de kleuters de refter mogen verlaten.

De manier waarop de kleuters werden bevroegd werd reeds omschreven bij de methode. Bij elke optie koos meer dan de helft van de kleuters voor de groene pot, wat betekent dat ze dit een goed idee vonden. De kleine initiatieven die hierboven met andere woorden vermeld staan, hebben van de kleuters allemaal groen licht gekregen en willen ze graag eens uittesten in de refter. Wat ook interessant kan zijn voor het verdere onderzoek is dat de eerste drie opties, namelijk X, Y en Z, bijna unaniem waren. Bij de optie voor het mooi zetten van de stoelen en het meenemen van de boterhammenbak was er meer verdeeldheid, maar koos de meerderheid wel voor de groene pot.

CONCLUSIE

De resultaten die voortvloeiden uit het bestuderen van de tekstbronnen werden eerst afgetoetst bij het schoolteam en de middagtoezichters. Hieruit bleek dat de voorkeur gaat naar het geven van verantwoordelijkheid bij het afruimen. Bij een verdere uitwerking van het ontwerp dient er wel rekening gehouden te worden met de bedenkingen omtrent het gevaar van de glazen flesjes die bij drie respondenten leven. De ideeën die de leerkrachten zelf gaven en de ideeën die naar boven kwamen via een brainstorm met de twee vervangende leerkrachten van de dolfinen (2de-3^{de}

kleuterklas) werden vervolgens afgetoetst bij de dolfijnen. De vijf ideeën die werden voorgesteld, kregen allemaal groen licht van de dolfijnen. X, Y en Z als ideeën konden hier op het meeste enthousiasme rekenen. Deze ideeën werden hierboven reeds uitvoerig beschreven.

Hoe kan educare bijdragen tot het verminderen van de wachttijd?

Het voorbeeld van Fastenau (2020) om boekjes aan te bieden tijdens de wachttijd werd in een andere vorm reeds meegenomen en uitgevoerd bij de dolfijnen (2de-3de kleuterklas). In deze klas werd er een wachtdoos aangebracht om de wachttijd, die volgt na het opruimen in de eetzaal, te verminderen. Deze wachtdoos bevat onder andere kleine cognitieve spelletjes op niveau van de kleuters. Dit gaat over schuifpuzzels, Magic Rainbow Balls, ... Er werden ook moeren en bouten aan toegevoegd ter bevordering van de fijne motoriek. Voor de kleuters die liever wat tekenen werd er een tekenbord toegevoegd. Dit is een ecologisch alternatief en zorgt dus niet voor papierverspilling. De leerkracht van deze klas stelt dat de kleuters die moeten wachten, nu veel rustiger zijn en zich nu dus kunnen concentreren op het spelletje dat ze hebben gekozen. Het aanbieden van kleine cognitieve spelletjes kan, naar analogie, dus ook een middel zijn om de wachttijden in de refter te verminderen.

Methode: bevragen bij het schoolteam

Om de resultaten te berekenen werd per optie de score van elke vragenlijst opgeteld en daarna gedeeld door het aantal lijsten. Hierbij ook even een kort overzicht:

Opties	Lijst 1	Lijst 2	Lijst 3	Lijst 4	Lijst 5	Lijst 6	Lijst 7	Lijst 8
Boekjes: 2.3	2	2	2	3	1	4	2	
Tempoverschillen: 2.9	3	4	3	2	3	2	3	
Samen eten: 3.4	4	3	4	4	4	1	4	
Wachtdozen: 1.4	1	1	1	1	2	3	1	

Het team moest bij de vraag met de mogelijkheden tot educare voor de wachttijden de opties scoren van 1 tot 4, met 1 voor wat ze het meeste zagen zitten en 4 voor wat ze het minste zagen zitten. De keuze om gebruik te maken van wachtdozen werd het meeste op 1 gezet en heeft dan ook het beste gemiddelde. Lijst 6 is bij dit onderdeel van de bevraging een uitschieter aangezien deze persoon de optie voor de wachtdozen “slechts” op drie zette. Over het algemeen volgt de optie voor de boekjes echter kort op de wachtdozen en dit kan dan eventueel later bij het ontwerp gecombineerd worden. De bevrageden van lijst 2, 4, 5, 6 en 7 hebben bij de vraag over hun eigen klaspraktijk allemaal genoteerd dat ze reeds gebruik maken van een wachtdoos, klein spelmateriaal, boekjes, muziek enzoverder. Lijst 8 heeft deze vraag niet beantwoord.

Aangezien het gebruik van de wachtdoos uit de dolfijnenklas (2de-3de kleuterklas) reeds wordt gebruikt bij het reftergebeuren is het nu ook duidelijk dat het schoolteam dit graag zou willen doortrekken naar de anderen klassen. Het is wel belangrijk om bij een verdere uitwerking na te denken over de bedenkingen en feedback die de drie teamleden hebben gegeven die geen ranking hebben gegeven bij de vragen. Zij zien het gebruik van wachtdozen en boekjes zeker als een positief punt, maar niet aan tafel. Ze stellen voor om het dan zoals bij de dolfijnen op de stip te organiseren.

Methodie: bevragen bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas)

Voor deze bevragingen werd er gebruik gemaakt van de wachtdoos die reeds aanwezig is in de klas. Elke kleuter mocht om beurt vertellen welk spelletje hij of zij het leukste vindt uit de doos en waarom. Het tekenbord was overduidelijk favoriet met 18 stemmen van de 21. Eén kleuter koos voor het spelletje met de magnetische auto. Daarnaast koos nog een andere kleuter voor de “MagicBalls” en tot slot koos een laatste kleuter voor de moeren en bouten. De tekenbordjes zijn in deze klas dus favoriet, maar elke klas is anders en heeft nood aan andere materialen. Het is dus belangrijk om te weten dat wat in deze klas werkt, daarom niet zal werken in een andere klas.

CONCLUSIE

De resultaten die voortvloeiden uit de literatuurstudie werden eerst afgetoetst bij het schoolteam en de middagtoezichters. Hieruit bleek dat de voorkeur gaat naar het aanbieden van wachtdozen met kleine cognitieve spelletjes, materialen voor de fijne motoriek enzoverder. Over het algemeen volgt de optie voor de boekjes, zoals eerder gezegd, echter kort op de wachtdozen. Dit kan dus eventueel later bij het ontwerp gecombineerd worden. Aangezien er reeds een wachtdoos wordt gebruikt bij de dolfinen (2de-3de kleuterklas) werd er eens afgetoetst naar welke materialen hun voorkeur gaat. De tekenbordjes staan in deze klas hoog in het vandaal. Zoals eerder reeds werd beschreven, is het wel belangrijk om te weten dat dit niet wil zeggen dat dit in elke klas een favoriet zal zijn. Er zijn namelijk verschillende leeftijdsgroepen op deze school en elke klasgroep is anders en heeft dus ook nood aan andere materialen.

Algemene conclusie onderzoeksfase 1

Op basis van de conclusies die per deelvraag werden geformuleerd, wordt in onderstaande tabel duidelijk aan welke eisen het ontwerp moet voldoen om via organisatorische aanpassingen aan het reftergebeuren het welbevinden bij de kleuters te doen stijgen. In de tabel zal u zien dat er zowel doelen als middelen staan geformuleerd. De doelen gaan over wat er bereikt moet worden met het ontwerp. De middelen zijn manieren die reeds werden gevonden om de doelen te kunnen bereiken.

Ontwerpeisen	Op basis van welke data is deze ontwerpeis geformuleerd?
Doel: Het welbevinden bij de kleuters laten stijgen	De wens van de praktijksetting: Uit de omschrijving van het praktijkprobleem werd reeds duidelijk dat de wens om het welbevinden tijdens het middagmaal te laten stijgen het grootst is en dat is ook een onderdeel van het doel van deze bachelorproef Observaties van alle klassen: Uit de observaties bleek dat alle klassen (op de aapjes na) niveau 3 scoren op de Leuvense Welbevinden Schaal van Laevers et al. (2014). Niveau 3 wordt in één term omschreven als neutraal. Het niveau van welbevinden ligt momenteel in de refter op het randje van laag en hoog. Het doel zou zijn om dit door middel van de organisatorische aanpassingen naar hoog te krijgen.

<p>Doel: De kleuters meer autonomie bieden en kansen geven om te participeren aan het reftergebeuren</p>	<p>Literatuurstudie: In de literatuurstudie beschreven EXPOO (z.j.), Werkgroep Jong & Betrokken (2016), Laevers et al. (2014) en Latomme (2019-2020) reeds de positieve invloed van participatie op het welbevinden.</p> <p>Bestuderen van tekstbronnen: Er werd verder op zoek gegaan naar andere mogelijkheden om kleuters te laten participeren aan het reftergebeuren zoals X, Y en Z, en die voorbeelden werden in een vragenlijst gegoten om af te toetsen bij het schoolteam en de middagtoezichters.</p>
<p>Middel: De kleuters verantwoordelijkheid geven bij het afruimen</p>	<p>Bevraging met vragenlijst bij het schoolteam en de middagtoezichters: Uit de vragenlijst kon er duidelijk geconcludeerd worden dat de leerkrachten de kleuters willen laten participeren bij het afruimen. Ze willen de kleuters hierbij een bepaalde verantwoordelijkheid geven.</p> <p>Bevraging bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas): De ideeën die werden aangereikt door de leerkrachten bij de bevraging en de ideeën die naar boven kwamen bij een brainstorm met de twee vervangende leerkrachten van deze klas werden afgetoetst bij de dolfinen. Alle ideeën kregen groen licht van de kleuters:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Op elke tafel een afbeelding van bekertjes kleden. Hier moeten de lege bekertjes verzameld worden en in elkaar gezet worden. Er wordt één kleuter aangeduid die deze bekertjes ook wegbrengt wanneer iedereen klaar is. (X) - Op elke tafel wordt een afbeelding van de glazen flesjes (melk, bruis water, plat water, chocomelk, appelsap,...) gekleefd. Hier worden alle glazen flesjes verzameld. Er wordt één kleuter aangeduid die deze flesjes wegzet wanneer iedereen klaar is. (Y) - Voor de mapjes waarin het briefje voor het drinken zit, zijn er reeds bakjes. Deze bakjes worden op tafel gezet en de kleuters verzamelen de mapjes in deze bakjes. (Z) - Er wordt één kleuter aangeduid die controleert of alle stoelen mooi onder tafel staan. Hij/zij zet ze mooi. - De boterhammenbak wordt door de laatste kleuter die de klas verlaat, meegenomen naar de refter en de bak wordt op de hoek van de tafel gezet. De kleuter die verantwoordelijk is voor de koekendozenbak neemt deze bak opnieuw mee naar de klas wanneer de kleuters de refter mogen verlaten.

<p>Doel: De wachttijden inkorten of indien mogelijk volledig vermijden</p>	<p>Literatuurstudie: In de literatuurstudie beschreven Fastenau (2020), Režek et al. (2019), Van Laere et al. (2019), Van Laere en Peleman (2017) en Peleman en Van Laere (2017-2018) wat wachttijden zijn, hoe educare hiertoe een bijdrage kan leveren en vervolgens het positieve effect van educare op het welbevinden.</p> <p>De ideeën die werden aangereikt voor het inkorten van de wachttijden door educare werden in een vragenlijst gegoten om af te toetsen bij het schoolteam en de middagtoezichters.</p>
<p>Middel: Aanbieden van wachtdozen om de wachttijden in te korten</p>	<p>Bevraging met vragenlijst bij het schoolteam en de middagtoezichters: Uit de vragenlijst kon er duidelijk geconcludeerd worden dat de leerkrachten wachtdozen verkiezen voor het inkorten van de wachttijden. Het aanbieden van boeken volgende hier kort op, dus er kan eventueel gekeken worden naar een combinatie van de twee bij de uitwerking van het ontwerp.</p> <p>Bevraging bij de oudste kleuters (dolfijnen: 2de-3de kleuterklas): Uit deze bevraging bleek dat de schrijfbordjes de ultieme favoriet zijn bij deze klasgroep, maar - zoals reeds eerder werd verteld - is het belangrijk om te beseffen dat elke klasgroep andere interesses en noden heeft.</p>

Toevoegingen bij deze onderzoeksfase

Tijdens onderzoeksfase 1 zijn er door de evolutie van COVID-19 reeds wat aanpassingen gebeurd. Tijdens de observatie op 21 januari 2021 was er een eerste wijziging te zien, namelijk met betrekking tot het drinken. Het drinken werd vanaf dan namelijk vooraf aan het reftergebeuren reeds gegroepeerd op tafel gezet. Daarnaast kregen alle kleuters vanaf 28 januari 2021 een vaste plaats aan tafel. Een andere wijziging werd duidelijk op 8 februari 2021. In de week hieraan voorafgaand werd de wachtdoos die bij de dolfinen (2de-3de kleuterklas) in de klas wordt gebruikt, ook gebruikt bij het middagmaal. Vanaf 11u50 mogen de dolfinen die klaar zijn in de polyvalente zaal op hun stip zitten en iets uit de wachtdoos nemen.

Onderzoeksfase 2

Methode (fase 2)

Vooropgestelde deelvragen onderzoeksfase 2

- Wat is het effect van de wachtdozen en het geven van verantwoordelijkheid bij het afruimen op het welbevinden van de kleuters?
- Wat is het effect van participatie bij het afruimen op de autonomie van de kleuters?
- Wat is het effect van de wachtdozen op de wachttijden?

Op basis van de verzamelde data uit onderzoeksfase 1 werden ontwerpeisen geformuleerd om in deze fase een ontwerp uit te werken. Dit ontwerp werd afgetoetst bij de onderzoeksmentor van Vrije Basisschool Sint-Macharius. Nadat het ontwerp werd afgetoetst, kreeg het ook effectief vorm. Het ontwerp kon niet in de praktijk uitgetest worden omwille van de evolutie van de COVID-19 pandemie, waardoor de deelvragen van de tweede onderzoeksfase die peilen naar het effect van het ontwerp niet beantwoord konden worden. Het ontwerp werd wel voorgelegd en het schoolteam zal dit volgend schooljaar wel toepassen in de praktijk. De deelvragen van onderzoeksfase 2 worden in deze bachelorproef niet verder beantwoord.

Voor u verder gaat met het lezen van het ontwerp is het belangrijk om te weten dat wat hier staat bij “methode (fase 2)” een eerste ontwerp is. Later bij “Resultaten en conclusies (fase 2)” zal op basis van de feedback van de onderzoeksmentor uit de praktijksetting het ontwerp enigszins bijgestuurd en geconcretiseerd worden.

Ontwerp participeren bij het afruimen

Uit de bevragingen bij het schoolteam en de dolfijnen (2de-3de kleuterklas) bleken onderstaande vijf opties wenselijk om de kleuters te laten participeren bij het afruimen.

- Op elke tafel een afbeelding van bekertjes kleven. Hier moeten de lege bekertjes verzameld worden en in elkaar gezet worden. Er wordt één kleuter aangeduid die deze bekertjes ook wegbrengt wanneer iedereen klaar is. (X)
- Op elke tafel wordt een afbeelding van de glazen flesjes (melk, bruis water, plat water, chocomelk, appelsap,...) gekleefd. Hier worden alle glazen flesjes verzameld. Er wordt één kleuter aangeduid die deze flesjes wegzet wanneer iedereen klaar is. (Y)
- Voor de mapjes waarin het briefje voor het drinken zit, zijn er reeds bakjes. Deze bakjes worden op tafel gezet en de kleuters verzamelen de mapjes in deze bakjes. (Z)
- Er wordt één kleuter aangeduid die controleert of alle stoelen mooi onder tafel staan. Hij/zij zet ze mooi.
- De boterhammenbak wordt door de laatste kleuter die de klas verlaat, meegenomen naar de refter en de bak wordt op de hoek van de tafel gezet. De kleuter die verantwoordelijk is voor de koekendozenbak neemt deze bak opnieuw mee naar de klas wanneer de kleuters de refter mogen verlaten.

Uit de bevragingen bij de dolfijnen (2de-3de kleuterklas) kregen de eerste drie opties X, Y en Z unaniem groen licht. Bij de laatste twee was er meer verdeeldheid. Voor de uitwerking van het ontwerp, werd ervoor gekozen om enkel verder te gaan met X, Y en Z. De school kan er eventueel later nog voor

kiezen om de laatste twee opties ook uit te testen. Bijlage I omvat een plattegrond van de refter waar alle organisatorische aanpassingen ook duidelijk in beeld werden gebracht met de bijhorende afbeeldingen die op de tafels zullen komen.

Wat wil dit nu concreet zeggen voor het reftergebeuren?

Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 1:

Om zo min mogelijk kleuters te storen tijdens het eten, worden op één uiteinde van de tafels én in het midden een afbeelding gekleefd van de bekertjes. De kleuters verzamelen hier alle lege bekertjes. De reden waarom er gekozen wordt om slechts op één uiteinde en niet beide uiteindes een afbeelding te kleven, wordt duidelijk bij aanpassing 2. Wanneer de eerste kleuters de refter mogen verlaten, wordt er één kleuter aangeduid om de bekertjes af te ruimen en naar de wasbak te brengen. De kleuters die hierna pas klaar zijn, brengen hun eigen beker naar de wasbak bij het verlaten van de refter.

Deze aanpassing is zeker haalbaar voor de dolfijnen en de aapjes (beiden 2de-3de kleuterklas). Bij de vlinders en de wasberen (beiden 1ste-2de kleuterklas) moet dit ook zeker lukken. Bij de eendjes (peuters-1ste kleuterklas) zal ervoor gekozen worden om de bekertjes wel te verzamelen, maar zij hoeven de bekertjes niet zelf af te ruimen. Dit zal gedaan worden door de middagtoezichters.

Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 2:

De tweede aanpassing zal zijn om net zoals bij aanpassing 1 een afbeelding op tafel te kleven, maar deze keer voor de glazen flesjes. Hier waren bij de drie respondenten die geen ranking gaven wel bezorgdheden omtrent de veiligheid en het breken van de glazen flesjes. Het geven van autonomie aan kleuters is echter zeer belangrijk, ook wanneer hier risico's mee verbonden zijn. Dit zorgt ervoor dat kleuters beter met deze risico's omgaan en bijgevolg risicocompetenter worden. Arteveldehogeschool (z.j.) stelt dat wie risicocompetent is, mogelijkheden in een risicovolle situatie kan zien. Men kan afwegen of men al dan niet zal deelnemen aan de situatie of zal omvormen tot een meer aanvaardbare situatie. Men baseert zich op een juiste inschatting van eigen vaardigheden en de risico's binnen die bepaalde situatie. KHLeuven (z.j.) sluit hier bij aan en stelt dat het belangrijk is om te werken aan de ontwikkeling van risicocompetentie bij kinderen. Dit zou er namelijk voor zorgen dat ze meer sensomotorische ervaringen opdoen waarmee ze risico's beter kunnen inschatten. Daarnaast zou door risicocompetentie het aantal ongevallen ook dalen, maar het zou ook voor een versterking van het zelfbeeld en zelfverantwoordelijkheid zorgen.

Bij de uitwerking van het ontwerp werd er met deze bezorgdheid wel rekening gehouden. De kleuters die uit glazen flesjes drinken worden per klas allemaal samen gezet op één uiteinde van de tafel. Doordat al deze kleuters samen op één uiteinde van de tafel zitten, verloopt het verzamelen van de flesjes op de afbeelding makkelijker en hoeven ze niet van de ene kant van de tafel naar de andere kant doorgegeven worden. Dit zorgt er bijgevolg ook voor dat gevaar op het breken van een flesje veel lager ligt. Wanneer de eerste kleuters de refter mogen verlaten, wordt er ook hier één kleuter aangeduid die de flesjes afruimt en in de juiste bak zet. De kleuters die hierna pas klaar zijn, ruimen hun eigen flesje af en zetten dit in de juiste bak.

Net zoals bij aanpassing 1 is deze aanpassing zeker haalbaar voor de dolfijnen en de aapjes (beiden 2de-3de kleuterklas). Bij de vlinders en de wasberen (beiden 1ste-2de kleuterklas) moet dit ook zeker lukken, maar dan zal er telkens een 2de kleuter aangeduid worden voor het afruimen van de flesjes. 2de kleuters zitten al wat verder in hun ontwikkeling en zullen ook risicocompetenter zijn. Rekening

houdend met de bezorgdheid rond het breken van flesjes, leek het dan ook beter om deze verantwoordelijk aan de oudsten van de klas te geven. Bij de eendjes (peuters-1ste kleuterklas) zal ervoor gekozen worden om de flesjes wel te verzamelen, maar zij hoeven deze niet zelf af te ruimen. Dit zal wel nog gedaan worden door de middagtoezichters.

Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 3:

De derde en laatste aanpassing om kleuters meer verantwoordelijkheid te geven, zijn de mapjes. Elke kleuter heeft een eigen mapje met een briefje waarop staat wat ze moeten drinken volgens het maandelijks formulier dat de ouders dienen in te vullen. Zit er niets in, dan drinken ze een beker met kraanwater. Zit er een wit briefje in, dan drinken ze melk. Bij een bruin briefje, chocomelk, enzoverder. Deze mapjes worden momenteel nog opgehaald door de middagtoezichters, maar ook dit is iets wat de kleuters eigenlijk zelf kunnen.

De kleuters die iets uit een glazen flesje drinken, zitten allemaal samen aan de ene kant van de tafel. De glazen flesjes staan hier gegroepeerd, de kleuters nemen zelf wat ze moeten drinken en doen hun mapje vervolgens in het bakje dat bij hun op tafel staat. De kleuters die water uit een beker drinken, nemen een beker van de tafel en leggen hun mapje in het bakje dat bij de bekers staat. De middagtoezichters komen hierna dan, zoals anders, rond met een kan kraantjeswater om de bekers te vullen. Wanneer de eerste kleuters klaar zijn met eten, wordt er één kleuter aangeduid die alle mapjes van zijn/haar tafel verzamelt in één bakje. Dit bakje wordt vervolgens op het aanrecht aan de wasbak geplaatst.

Deze aanpassing is net zoals bij de vorige twee aanpassingen zeker mogelijk bij de dolfijnen en aapjes (beiden 2de-3de kleuterklas). Bij de vlinders en wasberen (beiden 1ste-2de kleuterklas) moet dit ook zeker lukken. Bij de eendjes (peuters-1ste kleuterklas) is deze aanpassing wat moeilijker. Hier is het morsgevaar bij het nemen van de flesjes en het laten vallen van volle flesjes wat hoger. Het lijkt dan ook beter om deze aanpassing nog niet bij deze groep toe te passen. Omdat de middagtoezichters het overzicht zouden kunnen bewaren, zullen zij zelf de eendjes het juiste drinken geven en de mapjes bijgevolg zelf ophalen.

Ontwerp wachtdozen

Uit de bevragingen bij het schoolteam bleken wachtdozen de meest wenselijke optie om de wachttijden aan te pakken. Het was echter zeer nipt met een andere keuze, namelijk de boekjes. Voor het verdere ontwerp van de wachtdozen zal hier ook rekening mee gehouden worden. Aangezien de school uit graadklassen bestaat en elke klas andere behoeften en noden heeft, is het ook vanzelfsprekend om per leeftijdsgroep te bekijken wat die noden juist zijn. Elke wachtdoos bestaat uit een vijftiental materialen voor de kleuters die reeds klaar zijn met eten. Er kan materiaal weggenomen en toegevoegd worden, naargelang de noden en wensen van het schoolteam en de kleuters.

Wachtdoos eendjes (peuters-1ste kleuterklas)

Bij de peuters staat exploreren en experimenteren centraal. Voor deze wachtdoos werd er dan ook voor gekozen om zoveel mogelijk gebruik te maken van kosteloos materiaal (zoals kurken, doppen, plastic flesjes, ...), maar ook pompons en wasknijpers om bijvoorbeeld de flesjes te vullen en fijne motoriek verder te ontwikkelen. Er werd ook gekozen voor een houten vormenpuzzel van een eend met 8 stukken. Daarnaast werd er ook bekeken of er een mogelijkheid was om boeken toe te voegen

aan de wachtdoos. Rekening houdend met het feit dat peuters nog veel in hun mond steken, werd er gekozen voor badboekjes. Deze zijn makkelijk afwasbaar en zijn dus ook eenvoudiger hygiënisch te onderhouden. Daarnaast kunnen er naargelang het thema ook themaboeken toegevoegd worden aan de wachtdoos.

Wachtdozen wasberen en vlinders (beiden 1ste-2de kleuterklas)

Bij deze graadklas is er nog steeds sprake van exploreren en experimenteren, maar hier is meer cognitieve uitdaging ook zeker aangewezen. Kosteloos materiaal is voor elke leeftijd een meerwaarde, dus ook hier werd de wachtdoos voorzien van een bakje met kosteloos materiaal (kurken, doppen, plastic flesjes, knopen, ...). Voor de fijne motoriek werden er moeren en bouten aan de wachtdoos toegevoegd. Voor de fijne motoriek bevat deze wachtdoos ook een fidget friemel tangle wat ook een extra meerwaarde heeft voor de coördinatie. Er werd ook een houten legpuzzel toegevoegd aan de wachtdoos. Naargelang het thema, kan de wachtdoos verrijkt worden met themaboeken uit de klas. Ten slotte bestaat de wachtdoos ook nog uit twee schrijfbordjes, waar de kleuters naar hartenlust op kunnen tekenen, zonder papierverspilling.

Wachtdoos aapjes (2de-3de kleuterklas)

Voor de wachtdoos van de aapjes werd er inspiratie gehaald uit de wachtdoos van de parallelklas (dolfijnen, 2de-3de kleuterklas), waarvan de inhoud reeds eerder werd beschreven. Deze wachtdoos bestaat uit een Rubix's Cube, moeren en bouten voor de fijne motoriek, twee schrijfbordjes om te tekenen of eventueel ook letters/woorden te schrijven. Daarnaast bevat ook deze wachtdoos een fidget friemel tangle. De wachtdoos bevat ook enkele schuifpuzzels waarbij de keuters de cijfers 1 tot 15 op de juist plaats moeten proberen krijgen. Ten slotte bestaat de wachtdoos ook nog uit boeken, die naargelang het thema aangepast en verwisseld kunnen worden.

Organisatie en kostenplaatje

Eerder werd reeds vermeld dat de dolfinen (2de-3de kleuterklas) gebruik maken van hun wachtdoos uit de klas om de wachttijd bij het reftergebeuren in te korten. De dolfinen die klaar zijn, mogen om 11u50 de refter verlaten. Ze doen eerst hun jas aan, halen de wachtdoos van het rek uit de klas en gaan ermee naar hun rij. Ze nemen iets uit de doos en gaan op een stip zitten.

Deze vorm van organisatie zou dan ook doorgetrokken worden naar de andere klassen. Om 11u50 mag je de refter verlaten, als je klaar bent. Je doet eerst je jas aan, neemt de wachtdoos uit de klas. Vervolgens plaats je de wachtdoos bij het begin van de rij (de kant aan de kapstokken). Je neemt iets uit de wachtdoos en gaat hiermee op een stip zitten. Wanneer het signaal komt om naar buiten te gaan, wordt alles weer in de doos verzameld en wordt de doos opnieuw in de klas geplaatst.

Het is wel zo dat de jongste kleuters hun eigen jas vaak nog niet zelf kunnen dichtdoen. Het is echter niet nodig om hiervoor een middagtoezichter in te schakelen. De oudste kleuters kunnen de peuters en jongste kleuters helpen bij het dichtdoen van hun jas en op die manier krijgen de oudste kleuters nog een extra vorm van verantwoordelijkheid bij het reftergebeuren.

Uiteraard is het zo dat het maken van de wachtdozen gepaard gaat, met een kostprijs. Hiervan werd een overzicht gemaakt om ook aan de directie voor te leggen.

Resultaten en conclusies (fase 2)

Eerder werd reeds duidelijk dat het ontwerp niet langer uitgetest, maar wel afgetoetst moest worden bij de praktijksetting. De feedback (“resultaten”) van de onderzoeksmentor op het eerste ontwerp, zoals hierboven beschreven staat, zal hier dan ook een plaats krijgen.

Ontwerp participeren bij het afruimen

Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 1 + Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 2

Deze twee aanpassingen werden met enthousiasme onthaald en hier werden geen bedenkingen bij gesteld. De onderzoeksmentor vindt beide aanpassingen concreet en haalbaar.

Verantwoordelijkheid bij het afruimen, aanpassing 3:

Bij deze aanpassing stelde de onderzoeksmentor zich wel een belangrijke vraag. Ze vond het een goede aanpassing, maar ze denkt dat controle van de middagtoezichters wel nodig zal zijn. Het gevaar van het zelf laten nemen van drinken is dat kleuters die volgens hun mapje bijvoorbeeld melk moeten drinken, misschien liever chocomelk drinken en dan ook chocomelk gaan nemen. Ze vindt het zeker een goed idee om de kleuters zelf hun drinken te laten nemen, maar dan wel onder het toezicht van de middagtoezichters die verantwoordelijk zijn voor die tafel/klas. De middagtoezichters kunnen dan nagaan of iedereen wel het juiste drinken neemt.

Ontwerp wachtdozen

Over het algemeen werden de wachtdozen met enthousiasme onthaald. De onderzoeksmentor vond dat er goed werd over nagedacht en dat er ook rekening werd gehouden met de verschillende leeftijdsgroepen. Hieronder wordt per leeftijdsgroep/klas besproken wat er eventueel toegevoegd of weggelaten werd. In bijlage J vindt u een weergave van alle wachtdozen met de uiteindelijke inhoud ervan.

Algemene feedback voor elke wachtdoos

De onderzoeksmentor zou de puzzels voor alle wachtdozen weglaten. Dit aangezien de kans op het verloren gaan van stukjes vrij groot is. Daarnaast is de kans ook groot dat op het moment dat de kleuters alles in de doos moeten doen, de puzzel niet klaar is en alle stukjes los in de doos gegooid zullen worden. Er werd dan ook voor gekozen om in het definitieve ontwerp de puzzels weg te laten. In de plaats van de puzzels opteert de onderzoeksmentor voor meer fidget friemel tangles, magische slangen en pop it fidgets in de wachtdozen.

De organisatie werd ook besproken met de onderzoeksmentor. Ze vond de organisatie goed uitgewerkt. Ze zou echter het signaal om op te ruimen al vijf minuten voor het effectieve verlaten van de zaal geven. Zo weten de kleuters dat het bijna tijd is om naar buiten te gaan en kan er langzaam opgeruimd worden. De wachtdozen kunnen in alle rust weggezet worden om dan vervolgens allemaal samen rustig naar buiten te gaan. Er werd ook gesproken over het toevoegen van een Time-Timer klok of een grote zandloper, maar hiervoor was er geen budget meer. Indien dit toch wenselijk zou zijn bij het uittesten van het ontwerp volgend schooljaar, kan dit nog altijd intern besproken en toegevoegd worden.

Om te vermijden dat al het materiaal door elkaar zou liggen, werd er ook nagedacht over een opbergsysteem. Om bijvoorbeeld de dopjes, kurken, ... van elkaar gescheiden te houden werd er gebruik gemaakt van plastieken potjes waar al het materiaal in verzameld werd.

Wachtdoos eendjes (peuters-1ste kleuterklas)

Eerste ontwerp

- Kosteloos materiaal
- Wasknijpers
- Pompons
- Twee badboekjes
- Houten vormenpuzzel van een eend
- Themaboeken

Na feedback

De houten vormenpuzzel werd weggelaten uit de wachtdoos. Naast de wasknijpers zou de onderzoeksmentor ook pincetten voorzien die de potloodgreep bevorderen. Dit werd dan ook aangekocht en toegevoegd aan de wachtdoos. Om er iets cognitief aan te koppelen, kregen de kleine flesjes van yoghurt drank (kosteloos materiaal) een kleur. De peuters dienen dan de juiste pompons in het juiste flesjes te sorteren.

Wachtdoos wasberen en vlinders (beiden 1ste-2de kleuterklas)

Eerste ontwerp

- Kosteloos materiaal
- Fidget friemel tangle
- Houten legpuzzel
- Moeren en bouten
- Themaboeken
- Twee schrijfbordjes

Na feedback

De houten legpuzzel werd in beide dozen weggelaten. Hiervoor kwam er een extra fidget friemel tangle, twee magische slangen en een pop it fidget in de plaats.

Wachtdoos aapjes (2de-3de kleuterklas)

Eerste ontwerp

- Rubix's Cube
- Moeren en bouten
- Twee schrijfbordjes
- Fidget friemel tangle
- Schuifpuzzels cijfers 1 tot 15
- Themaboeken

Na feedback

De houten legpuzzel en de Rubix's Cube werden in deze wachtdoos weggelaten. Hiervoor kwam er een extra fidget friemel tangle, twee magische slangen en een pop it fidget in de plaats.

Conclusie: voldoet het ontwerp aan de ontwerpeisen?

Van der Donk en Van Lanen (2009) hebben het in hun boek ook over eisen waaraan een ontwerp moet voldoen. Bovenstaande ontwerpen voldoen hier zeker aan. Dit aangezien ze voldoende specifiek zijn uitgewerkt, gebruiksvriendelijk zijn, realiseerbaar zijn en aanvaardbaar bleken nadat ze werden afgetoetst bij de praktijksetting.

Naast de ontwerpeisen die geformuleerd staan in het boek van Van der Donk en Van Lanen (2009) zijn er natuurlijk ook nog de ontwerpeisen die geformuleerd werden na het afronden van onderzoeksfase 1. Het doel om het welbevinden bij de kleuters te laten stijgen, kan door de wijziging in het bachelorproeftraject niet bevestigd of ontkracht worden. Het is wel zo dat beide ontwerpen ontworpen zijn met het oog op het laten stijgen van het welbevinden bij de kleuters. Het doel om de kleuters meer autonomie te bieden en kansen te geven om te participeren aan het reftergebeuren, werd wel bereikt door het “Ontwerp participeren bij het afruimen”. Het doel om de wachttijden in te korten of indien mogelijk volledig te vermijden werd eveneens bereikt door het “Ontwerp wachtdozen”.

Discussie

Na het gesprek met de onderzoeksmentor van de school en de bevraging bij het team voor het bepalen van het thema werd het al snel duidelijk welke richting deze bachelorproef zou uitgaan. De oriëntatiefase verliep vlot. Het praktijkprobleem werd snel en duidelijk in beeld gebracht waardoor deze bachelorproef ook een vlotte start kende. Het was echter niet allemaal rozegeur en maneschijn. Het reftergebeuren is een transitie waar nog niet veel onderzoek naar gedaan is. Het was dan ook niet makkelijk om voor de literatuurstudie goede, duidelijke én betrouwbare bronnen te vinden. Dit bracht in het begin wel wat frustraties met zich mee.

Door goed opzoekwerk en veel overleg kon er toch een grondige literatuurstudie neergeschreven worden. Bij de start kwam er bijvoorbeeld veel hulp via het personeel van de Mediatheek op de campus. Er werd samen gezocht naar boeken die bruikbaar konden zijn voor het kaderen van deze bachelorproef. Daarnaast gaven zij ook de website EXPOO door, waar bruikbare informatie op werd gevonden voor het formuleren van een definitie voor participatie. Daarnaast was er op deze website ook een werkmap over leerlingenparticipatie terug te vinden, die werd gebruikt voor het bestuderen van tekstbronnen bij deelvraag 2 binnen onderzoeksfase 1. Er kwam ook veel input van mevrouw Vanblaere. Via haar kwam de bachelorproef van Latomme (2019-2020) in beeld. Door eens in de bronnenlijst van deze bachelorproef te snuisteren, kwamen er weer nieuwe bronnen boven drijven die bruikbaar konden zijn voor deze bachelorproef. Mevrouw Vanblaere gaf ook de input om te kijken naar het START-onderzoek en om originele werken van Peleman te bekijken. Door al deze hulp zijn er goede, duidelijke én betrouwbare bronnen gevonden voor de literatuurstudie.

Doordat het praktijkprobleem en de literatuurstudie veel duidelijkheid brachten, werd er al snel een grondige ontwerpvrage vooropgesteld, met bijhorende deelvragen. Doordat er werd gekozen voor een diversiteit aan methoden bleek dit in een later stadia van deze bachelorproef heel uitdagend. Onderzoeksfase 1 werd een heel uitgebreide onderzoeksfase door deze diversiteit aan methodes. Voor de methode van het observeren was er veel tijd nodig, aangezien elke klas geobserveerd diende te worden. Om de vragenlijsten, voor het schoolteam en de middagtoezichters, op te kunnen stellen moesten er voor deelvraag 2, over participatie, nog enkelen bronnen bestudeerd worden. Tot slot moesten ook de oudste kleuters (2de-3de kleuterklas) nog bevroegd worden. Door tijdsgebrek werd er, in overleg met mevrouw Vanblaere, voor gekozen om enkel de dolfijnen te bevragen en niet de dolfijnen en de aapjes. Het was door deze diversiteit een methoden, met andere woorden, dus zeer uitdagend om alle gegevens binnen een bepaalde tijdspanne te verzamelen én te analyseren. Desondanks heeft deze diversiteit aan methodes er wel voor gezorgd dat er op het einde van onderzoeksfase 1 duidelijke conclusies geformuleerd konden worden met bijhorende ontwerpeisen. Door de diversiteit aan methodes werden er verschillende partijen betrokken. Elke partij binnen de praktijksetting werd gehoord om zo concrete ontwerpeisen te kunnen formuleren. Indien er niet werd gekozen voor deze diversiteit aan methoden, dan zouden er bepaalde cruciale partijen vergeten zijn. Het is belangrijk dat iedereen binnen een praktijksetting betrokken wordt, om een ontwerp te doen slagen. Elke mening is belangrijk en moet gehoord worden.

Onderzoeksfase 2 kon jammer genoeg niet uitgewerkt worden zoals het oorspronkelijk door de opleiding voorop werd gesteld. Er werd bovendien een wijziging doorgevoerd in het bachelorproeftraject, waardoor het uittesten niet langer nodig was. Het ontwerp voldoet aan de meeste ontwerpeisen. De belangrijkste ontwerpeis voor deze bachelorproef, namelijk het laten

stijgen van het welbevinden, kon echter niet bevestigd of ontkracht worden. Dit omdat het ontwerp niet uitgetest kon worden. De praktijksetting zal hier volgend schooljaar wel verder mee aan de slag gaan en zal het ontwerp uittesten zoals het in deze bachelorproef wordt voorgedragen. De praktijksetting kan op dat moment ook bijsturen waar nodig.

De grootste belemmerende factor tijdens dit onderzoek was de corona-pandemie. Doorheen het schooljaar werd er veel gewijzigd aan het reftergebeuren, wat het dan ook niet makkelijk maakte om een onderzoek te voeren. Zo konden de observaties niet onder dezelfde condities gebeuren omdat er aan het reftergebeuren veranderingen opgedrongen werden naar aanleiding van nieuwe coronamaatregelen. De school zelf had het ook enorm druk tijdens deze “corona-tijden”, waardoor het niet makkelijk was om een grondig onderzoek te voeren wanneer er steeds noodgedwongen zaken veranderen aan het hele school- en reftergebeuren. Daarnaast verliep de communicatie naar het schoolteam, door de drukte, ook niet altijd even makkelijk. Enerzijds steunde de brede communicatie bijvoorbeeld grotendeels op brieven. Anderzijds moest ook de co-creatie hoofdzakelijk via vragenlijsten verlopen. Dit omdat het gemakkelijker te plannen is in de tijd binnen een drukke context waar er niet altijd ruimte is om persoonlijke gesprekken te voeren.

Deze bachelorproef is zeker relevant voor andere scholen, maar ook voor professionals die werken met kleuters en dit graag in hun eigen klaspraktijk willen uittesten. Het ontwerp kan andere scholen en professionals inspireren om hier zelf mee aan de slag te gaan. Het zijn kleine ingrepen die makkelijk te implementeren zijn in het school- (en/of klasgebeuren). Het ontwerp van de participatiemogelijkheden aan het reftergebeuren is zo goed als kosteloos, maar kan wel een grote meerwaarde bieden aan de autonomie en het welbevinden van de kleuters. De wachtdozen gaan wel gepaard met een zeker kostenplaatje, maar dit kan intern bekeken en uitgerekend worden. Alles hangt af van het aantal dozen en de hoeveelheid aan materiaal men in de dozen wil. Het is belangrijk om te kijken naar de verschillende leeftijdsgroepen en wat elke leeftijdsgroep nodig heeft, alvorens men materiaal aankoopt voor de wachtdozen. Daarnaast is het ook belangrijk om bij iedereen af te stemmen wat men zinvol materiaal vindt voor in de wachtdozen. Kies ook voor een goed opbergsysteem om te vermijden dat alles door elkaar ligt, waardoor er geen overzicht meer is voor de kleuters.

Indien de praktijksetting er voor zou kiezen om verder te bouwen op dit onderzoek, dan is het belangrijk om ten eerste te kijken naar het effect van het ontwerp. Daarnaast zou het ook een grote meerwaarde zijn om eens te kijken naar de ingrepen die reeds voor dit onderzoek werden ondernomen. Eerder in deze bachelorproef, bij de duiding van het praktijkprobleem, werden de zaken die de praktijksetting reeds heeft aangepast vermeld. Dit gaat dan over de toevoeging van een leerkracht op toezicht, het veranderende systeem met het verdelen van het drinken, de panelen voor de akoestiek, het nieuwe kleurtje en de schilderijen. Binnen het proces van deze bachelorproef werd er niet nagegaan hoe het schoolteam op dit moment staat tegenover de aanpassingen die reeds werden doorgevoerd. Er werd dus niet nagegaan of het schoolteam op de aanpassingen nog verbetermogelijkheden ziet. Dit is achteraf gezien een gemiste kans in het proces. Dit is iets wat wel aangepakt en bekeken moest worden en een meerwaarde kon zijn voor dit onderzoek.

Bronnenlijst

Arteveldehogeschool. (z.j.). *Risicocompetentie*. Arteveldehogeschool.

<https://www.arteveldehogeschool.be/risicovolspelen/risicocompetentie/>

De Brandt, V. (2019). *Taken van de tafelkapitein in de refter*. Klascement.

<https://www.klascement.net/downloadbaar-lesmateriaal/88474/taken-van-de-tafelkapitein-in-de-refter/>

Docententeam Kleuteronderwijs Arteveldehogeschool. (2021). *Kijkkaders: Kijkwijzer signalen welbevinden en betrokkenheid*. <http://okosmartindepraktijk20-21.weebly.com/ter-ondersteuning.html>

EXPOO. (z.j.). *Wat is participatie?*. <https://www.expoo.be/wat-is-participatie>

Fastenau, K. (2020). *Wachten in de kleuterklas: maak van routines leerkansen*.

<https://www.klasse.be/218708/wachten-in-de-kleuterklas/>

Gastbloggeropkleutergewijs. (2020, 26 augustus). Hoor jij de vogels fluiten? Zet het kind centraal tijdens eetmomenten. [Blogbericht]. *Kleutergewijs*.

<https://kleutergewijs.wordpress.com/2020/08/26/hoor-jij-de-vogels-fluiten-zet-het-kind-centraal-tijdens-eetmomenten/>

KHLeuven. (z.j.). *Riscki*. Riscki. <http://riscki.ucll.be/wat-is-risicocompetentie>

Kinderrechtencommissariaat, & VZW Doedèskadèn. (2009). *Oprechte Deelneming. Werkmap leerlingenparticipatie voor alle kinderen van de basisschool*. EXPOO.

<https://www.expoo.be/oprechte-deelneming-werkmap-leerlingenparticipatie-voor-alle-kinderen-van-de-basisschool>

Laevers, F., Jackers I., Menu, E., & Moons, J. (2014). *Ervaringsgericht werken met kleuters in het basisonderwijs* (Herziene editie). Averbode: Cego Publishers.

- Latomme, N. (2019-2020). *Micro-transitie: het middagmaal. Een combinatie van zorg en leren* [Bachelorproef]. Arteveldehogeschool Educatieve Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs.
- Menu, E., Holvoet, M., & Van de Wiele, J. (2016). *Naar meer welbevinden en betrokkenheid: aanpakfactor 1: een rijke leeromgeving: ervaringsgericht werken met kleuters in het basisonderwijs*. Averbode: Cego Publishers.
- Onderwijscentrum Gent. (z.j.). *Oriëntering en transitie*. <https://stad.gent/nl/onderwijscentrum-gent/orientering-en-transitie-0>
- Onderwijsinspectie. (2019). *Kwaliteitsvolle kleuterparticipatie: een onderzoek en een bron van inspiratie*. Onderwijsinspectie.
<https://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/Kwaliteitsvolle%20kleuterparticipatie%20%282019%29%20-%20LR.pdf>
- Onderwijsinspectie. (2019). *Onderzoek kleuterparticipatie*.
<https://www.onderwijsinspectie.be/nl/onderzoek-kleuterparticipatie>
- Peleman, B., & Van Laere, K. (2017). Een warme transitie naar de kleuterklas: het perspectief van kinderen als uitgangspunt. *BASIS*, 17–24.
- Peleman, B., & Van Laere, K. (2017-2018). Kwaliteitsvolle interacties. Voor elke kleuter, op elk moment. *Kleuters & ik*, 34(2), 11-14.
- Režek, M., Mlinar, M., Balduzzi, L., Lazzari, A., Boudry, C., Van Laere, K., Prodger, A., & Welsh, C. (2019). *Transitions in the Early Years. Tools used in the START project – Inspiration for Professionals*. Ljubljana: ERI.
- Van Dale Uitgevers. (2020). *Betekenis 'transitie'*. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/transitie#.X3lhcGgzY2w>
- Van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Coutinho.

Van Laere, K., & Peleman, B. (2017). Educare. Voorbij de opsplitsing tussen leren en zorg. *KIDDO*, 5, 20-22.

Van Laere, K., Boudry, C., Balduzzi, L., Lazzari, A., S., Prodger, A., Welsh, C. Geraghty, S., Režek, M., & Mlinar, M. (2019). *Sustaining Warm and Inclusive Transitions across the Early Years. Final report with implications for policies and practices*. Ljubljana: ERI.

Werkgroep Jong & Betrokken. (2016). *Conferentie De Toekomst is Jong. Jong & Betrokken. Eindrapport*. EXPOO. <https://www.expoo.be/conferentie-de-toekomst-is-jong-jong-betrokken-eindrapport>

Aan te bevelen literatuur

Coghe, C. (2010). *De peuterklas van A tot Z*. Mechelen: Plantyn.

Litaire, M. (2008). *Juf, Mag ik overvaren: schoolrijpheid. Als het kleuteren voorbij is*. Tielt: Uitgeverij Lannoo.

Peleman, B., & Van Laere, K. (2016). Samen werk maken van een warme overgang. Zorgeloos naar de kleuterschool? *KIDDO*, 6, 32–34.

Peleman, B., Pulinx, R. & Van Laere, K. (2015). De Instap: een warme opstap? Onderzoek naar de transitie naar het kleuteronderwijs. *Kleuters & Ik*, 31(4), 3-7.

Bijlagen

Bijlage A: scanning welbevinden en betrokkenheid van kleuters

Naam kind	Observatie	Score W&B
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:
		W: B:

De hoge scores voor W & B hebben te maken met		De lage scores voor W & B hebben te maken met	
Aanbod:		Aanbod:	
Interactie:		Interactie:	
Organisatie:		Organisatie:	
Kindfactoren	Bijzondere omstandigheden	Kindfactoren	Bijzondere omstandigheden

Werkpunt	Concrete acties

Bijlage B: kijkwijzer signalen welbevinden en betrokkenheid

EGO: Signalen welbevinden en betrokkenheid - editie 2020	
Welbevinden	Betrokkenheid
<p>1. Genieten + (glim)lachen, zichtbaar/hoorbaar plezier/deugd hebben, tevredenheid, enthousiasme, zingen, lachen, stralende ogen, ... of "stille" genietters (extravert versus introvert) à valt best af te lezen van de gelaatsexpressie</p> <ul style="list-style-type: none"> - leedvermaak, genieten van dingen stuk maken, de clown uithangen, anderen kleineren, geforceerd lachen... <p>2. Spontaniteit en zichzelf durven zijn + Zich durven laten zien en horen, uit zijn schelp komen, zichzelf durven en kunnen zijn, ruimte durven innemen</p> <ul style="list-style-type: none"> - verlegen zijn, afwachten <p>3. Openheid + Ontvankelijk, open voor anderen en voor contact, open voor aandacht (knuffel, pluis, hulp...), je laat je raken, open voor prikkels, voor de omgeving, ...</p> <ul style="list-style-type: none"> - Angstig, bedreigd, zich afsluiten, contact vermijden, aarzelend, ... <p>4. Ontspanning en innerlijke rust + Ontspannen indruk: rustige lichaamshouding, gezicht in natuurlijke plooi. Mogelijks wel uitingen van positieve spanning (bv. ingehouden lachen, zichtbaar genieten van suspense in een verhaal of een spel, ...).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Verkrampte spieren, tics, grimassen, onrust, stress <p>5. Vitaliteit + Veel energie, levenslust: levendige blik, expressief gelaat, stralen (= mimiek), trotse (open, groot) lichaamshouding, glans, kleur, energie, ...</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hangende schouders, onderuit gezakt, doffe blik, beperkte expressie, weinig variatie in gezichtsuitdrukkingen, vermoeide indruk, voor zich uit staren, krachteloze stem, aan het staartje van de rij hangen, ... 	<p>1. Concentratie + gefocust, blik intens gericht op essentiële prikkels, geïnteresseerd en gespannen kijken, concentratie: op het puntje van je stoel</p> <ul style="list-style-type: none"> - blik dwaalt af, dromerig staren, verveling: uitgezakt zitten <p>2. Motivatie en doorzetting + aandacht toespitsen, je erin vastbijten, niet gemakkelijk kunnen ophouden, storende prikkels dringen niet door, aangehouden bezig zijn, verlies van tijdsbesef, de tijd vliegt voorbij = State of flow</p> <ul style="list-style-type: none"> - de activiteit makkelijk loslaten, snel afgeleid zijn ! Voorwaarde = intrinsieke motivatie (zie ook ZDT) <p>3. Intense mentale activiteit + er gebeurt iets intens op het cognitieve vlak (waarnemen, voorstellingsvermogen, denken), zintuiglijke en andere prikkels dringen helemaal tot je door, stilstaan bij ervaring of op terugkomen: <u>expressie</u> → tekenen, schilderen, rollenspel, fantasieën, enthousiast vertellen = KERN VAN BETROKKENHEID → Absoluut noodzakelijk i.f.v. toekennen niveau 4 & 5</p> <p>4. Alertheid en aandacht voor details + grote ontvankelijkheid voor prikkels die samenhangen met de activiteit, antennes/voelsprietten worden uitgestoken, tong uit mond, nauwgezet, alert, oog voor relevante details</p> <ul style="list-style-type: none"> - er met de grove borstel doorgaan, het steekt niet nauw, veel ontgaat de kleuter <p>5. Bevrediging van exploratiedrang + aangesproken door activiteit, geboeid, geïnteresseerd, van binnenuit gedreven, ondernemend, greep proberen krijgen op de werkelijkheid → voldoening, verslavend</p> <p>6. Aan de grens van je mogelijkheden + in de zone van naaste ontwikkeling, 'state of flow': optimale verhouding moeilijkheidsgraad en competenties</p>

Laag /niveau 1	Neutraal/ niveau 3	Hoog /Niveau 5	Laag /Niveau 1	Neutraal/ Niveau 3	Hoog /Niveau 5
<ul style="list-style-type: none"> - bedrukt of verdrietig kijken, jammeren, snikken,... - niet reageren op omgeving, contact vermijden, wegstijven, zich terugtrekken,... - gespannen, onrustig, gejaagde indruk - onzekerheid tonen, angstig reageren, in paniek zijn, zich aanklampen - boos zijn, woede-bui, dingen stuk maken, anderen uitdagen, pijn doen ,... 	<ul style="list-style-type: none"> - lijkt onverschillig, onbewogen - gelaat / lich.houding tonen weinig of geen emoties - evt. aanwijzingen voor positieve of negatieve gevoelens zijn zeer beperkt of wisselen elkaar af - contacten met anderen zijn eerder oppervlakkig 	<ul style="list-style-type: none"> - is blij en opgewekt - is spontaan, kan zichzelf zijn, toont zelfvertrouwen - is ontspannen en vertoont geen signalen van stress - heeft stralende blik, toont levenslust, reageert energiek - Stelt zich open voor de omgeving en het contact met andere kinderen en volwassenen 	<ul style="list-style-type: none"> -afwezige, passieve houding, voor zich uit staren, wegdromen, - indien wel actief: stereotiepe, doelloze handelingen en slechts korte momenten van aandacht -geen tekenen van exploratie, interesse of inzet - nagenoeg geen mentale activiteit, pikt niets op - verveelt zich 	<ul style="list-style-type: none"> - aangehouden act zonder signalen van betrokkenheid - is er doorgaans met gedachten bij maar routinematig - niet echt gemotiveerd, voelt zich niet uitgedaagd, beperkte inzet - spreekt capaciteiten slechts met mate aan - neutrale beleving: geenechte voldoening noch verveling 	<ul style="list-style-type: none"> - doorlopend geconcentreerd, opgeslorpt door de act - geboeid, gefascineerd - spreekt ten volle capaciteiten en mogelijkheden aan - intense mentale act: waarneming, verbeelding, denken draaien op volle toeren - doet diepgaande nieuwe ervaringen op - geniet in uiterste mate van het explorerend en scheppend bezig zijn

Bijlage C: vragenlijst onderzoeksfase 1 deelvraag 2 en 3

Beste directie, leerkrachten en middagtoezichters

De eerste stappen van mijn bachelorproef zijn reeds volbracht. Op dit moment zitten we aan de eerste onderzoeksfase, wat wil zeggen dat de eerste gegevens verzameld kunnen worden, om deze vervolgens te analyseren. De afgelopen weken heb ik onderzoek gedaan naar participatiemogelijkheden voor de kleuters bij het reftergebeuren en daarnaast heb ik ook gezocht naar mogelijkheden die de wachttijden kunnen verminderen. Aangezien mijn bachelorproef en de eventuele oplossingen om het welbevinden in de refter te laten stijgen door het hele schoolteam en middagtoezichters gedragen zal worden, vind ik het dan ook belangrijk om deze mogelijkheden bij jullie af te toetsen en jullie hier ook inspraak in te geven.

De ontwerpvraag van deze bachelorproef luidt als volgt: “Welke aanpassingen aan de organisatie van het reftergebeuren zijn nodig opdat het welbevinden bij de kleuters zou stijgen?”

Voor de eerste deelvraag “Hoe hoog scoort het welbevinden tijdens het reftergebeuren bij de kleuters?” werden er reeds enkele observaties gedaan en deze week vonden de laatste observaties plaats.

Voor deelvraag 2 “Hoe kunnen de kleuters participeren aan het reftergebeuren?” en deelvraag 3 “Hoe kan “educare” bijdragen tot het verminderen van de wachttijd” heb ik reeds enkele praktijkvoorbeelden opgezocht. Deze zou ik via deze bevraging graag aftoetsen bij jullie. Daarnaast vind ik het ook interessant om eens te horen welke ideeën voor het reftergebeuren jullie reeds hebben, hoe jullie de kleuters eventueel laten participeren in het klasgebeuren en hoe jullie de wachttijden aanpakken. Deze vormen kunnen dan misschien ook ingezet worden in het reftergebeuren. Om jullie privacy te garanderen, verloopt deze bevraging volledig anoniem. De resultaten zullen dan ook in volledige anonimiteit verwerkt worden.

De vragenlijst kan ingevuld worden tot woensdag 24 februari 2021. Ik zal op 24 februari bij iedereen persoonlijk langskomen met een doos waar de vragenlijsten in gedeponereerd kunnen worden.

Ik dank jullie alvast voor jullie deelname. Ik hoop dat we er samen iets moois van kunnen maken.

Met vriendelijke groeten,
Célien Van Looy
(celien.vanlooy@student.arteveldehs.be)

VRAAG 1

Welke optie om de kleuters te laten participeren aan het reftergebeuren spreekt u aan?

Rangschik van 1 naar 3 (1 wat u het meest aanspreekt, 3 wat u het minst aanspreekt)

- Een tafelpapitein: per tafel wordt één kleuter aangesteld als tafelpapitein. Deze kleuter houdt zijn of haar tafel in de gaten en controleert bijvoorbeeld of iedereen drinken heeft, of eerst de boterhammen worden opgegeten en dan het dessert, of iedereen proeft van de soep, ... Is er een kleuter die nog wat water of eten wil, dan kan deze kleuter dit aangeven bij één van de personen op toezicht. Bij deze optie staat een grote verantwoordelijkheid voor de kleuters centraal. Het gaat om het brede proces van verantwoordelijkheid krijgen.
- In plaats van dat het drinken wordt klaargezet op tafel of aan tafel wordt gebracht, nemen de kleuters zelf een beker met water of een andere drank.
- ➔ Indien u hiervoor kiest, moet dit dan ondersteund worden met pictogrammen en/of stappenplannen?
  - Ja, dit lijkt mij wel wenselijk
  - Nee, dit lijkt mij niet nodig
- Enkele kleuters krijgen een verantwoordelijkheid bij het afluimen

Ik heb zelf (een) idee(ën):

VRAAG 2

Laat u kleuters op een bepaalde manier participeren in uw klaspraktijk?

- Ja
- Nee (u mag overgaan naar vraag 4)

VRAAG 3

Op welke manier laat u de kleuters participeren in uw klaspraktijk?

VRAAG 4

Welke mogelijkheid van educare ziet u als een bijdrage voor het verminderen van de wachttijd?

Even ter verduidelijking. Wat is educare? Educare is een combinatie van zorg en leren. Dit kan de sociaal-emotionele ontwikkeling, en dus ook het welbevinden, aanzienlijk verbeteren. (Van Laere et al., 2019)

Rangschik van 1 naar 4 (1 wat u het meest aanspreekt, 4 wat u het minst aanspreekt)

- Aanbieden van boekjes per klas en op niveau van de kleuters
- Gebruik maken van tempoverschillen; kleuters die klaar zijn, kunnen eventueel peuters helpen
- Alle kleuterjuffen eten samen met hun klas in de refter en kunnen gesprekken voeren met de kleuters
- Aanbieden van wachtdozen met kleine cognitieve spelletjes, materialen voor de fijne motoriek,...

Ik heb zelf (een) idee(ën):

VRAAG 5

Onderneemt u reeds initiatieven voor het minderen van de wachttijden in uw klaspraktijk?

- Ja
- Nee (u mag overgaan naar vraag 7)

VRAAG 6

Welke initiatieven onderneemt u om de wachttijden in uw klaspraktijk aan te pakken?

VRAAG 7

Wilt u nog iets kwijt over deze enquête? Zijn er zaken die u niet heeft kunnen delen en die u wel interessant lijken voor het vervolg van dit onderzoek?

U bent bij het einde gekomen van deze bevraging. Bedankt voor uw deelname.

Bijlage D: observatie welbevinden eendjes (peuters-1ste kleuterklas)

Naam kind	Observatie	Score W&B
A Meisje	<p>Neuriet tijdens het eten en zoekt contact met B</p> <p>Lalalalala bij het eten, B en C doen mee</p> <p>Volgt voorbeeld B en praat tegen de muur “Hallo, ik ben <i>naam</i>”</p> <p>Toont trost haar lege boterhamdoos</p> <p>Wanneer ze klaar is met eten, steekt ze haar vingers in de mond, neemt dan haar fruitsap en staart voor zich uit</p> <p>Lijkt heel ontspannen en lijkt zich goed te voelen</p> <p>Wanneer het bijna tijd is om naar buiten te gaan, kijkt ze mij aan en vraagt “Beetje kleuren?”</p>	<p>W: 4</p> <p>B:</p>
B Jongen	<p>Leunt achterover bij het eten</p> <p>B neuriet mee met A en begint te praten</p> <p>Steekt arm uit naar A</p> <p>Kijkt veel rond, tikt tegen de muur en lijkt tegen de muur te praten “Hallo? Hallo?... Ik ben <i>naam</i>”. A en C volgen zijn voorbeeld</p> <p>Heel opgewekt tijdens het eten, praat veel, lacht, wiebelt met de benen, kijkt rond, ...</p> <p>Wordt meermaals gewezen op het feit dat hij stil moet zijn en moet eten. Na meerdere opmerkingen moet hij apart gaan zitten. Eerst kijkt hij naar beneden en lijkt hij verdrietig te zijn. Hij draait zich vrij snel om en zoekt weer contact met A. Ondanks dat hij alleen zit, lijkt hij wel ontspannen en blij</p> <p>Eet rustig verder en praat terwijl wat tegen zichzelf. Speelt met zijn vingers en zet zijn vingers één voor één op elkaar (duim op duim, wijsvinger op wijsvinger, enz.)</p> <p>Steekt lepel na eten van dessertje in boterhamdoos en begint te schudden en glimlacht breed “Kijk, luid he”</p>	<p>W: 5</p> <p>B:</p>
C Jongen	<p>Volgt het voorbeeld van A en B</p> <p>Volgt voorbeeld B en praat tegen de muur “Hallo, ik ben <i>naam</i>”</p> <p>Wanneer B apart wordt gezet, staart hij voor zich uit afwisselt met veel rondkijken</p> <p>Hij heeft over het algemeen een vrij neutrale uitdrukking op zijn gezicht en toont geen uitgesproken emoties</p>	<p>W: 3</p> <p>B:</p>

D Meisje	<p>Ze kijkt mij vaak aan. Ze staart voor zich uit en speelt met haar rietje. Zoekt contact met E, na enige tijd gaat E hierop in en praat ze met hem</p> <p>Praat ook veel tegen zichzelf en stapelt haar boterhammen</p> <p>Ze vertoont geen uitgesproken emoties en komt neutraal over</p>	W: 3 B:
E Jongen	<p>Na enige tijd gaat hij in op het contact van D. Hij lacht luidop en maakt juichende bewegingen met zijn armen</p> <p>Leunt achterover en doet stil “whiiii”</p>	W: 4 B:
F Meisje	<p>Toont weinig emotie tijdens het eten. Kijkt veel rond en ondersteund haar hoofd tijdens het eten met haar hand en wanneer ze klaar is, legt ze haar hoofd op haar boterhamdoos</p>	W: 2 B:
G Meisje	<p>Kijkt doorheen het eten veel rond. Ondersteund haar hoofd met haar hand. Leunt wanneer ze klaar is op haar boterhamdoos. Zoekt geen contact met de kinderen naast en voor haar</p> <p>Kort erna zet ze haar boterhamdoos op haar hoofd. Draait ze haar boterhamdoos rond en lacht ze luidop</p> <p>Ze pruts aan de naamsticker van haar buur en begint plots te brullen met haar armen in de lucht, waarna ze begint te lachen</p> <p>➔ Heel wisselende emoties</p>	W: 3 B:

Bijlage E: observatie welbevinden vlinders (1ste-2de kleuterklas)

Tabel 1: niveau van welbevinden op het moment dat iedereen nog samen was

Naam kind	Observatie	Score W&B
A Jongen	<p>Kijkt veel rond naar de anderen, kijkt opgewekt en glimlacht naar de andere kleuters</p> <p>Juf wijst hem op het feit dat hij nog niet veel heeft gegeten, hij kijkt weg en heeft een bedrukte uitdrukking</p> <p>Eenmaal hij begint met eten, praat hij met B die toenadering zoekt. Hij krijgt een levendige uitdrukking, staat open en lacht naar A</p> <p>Wordt erop gewezen dat hij zijn dessert al opeet, terwijl hij nog boterhammen heeft. De vrouw op toezicht zegt dat dat niet de afspraak is. Hij kijkt bedrukt/bedroeft naar beneden</p>	W: 3 B:
B Jongen	<p>Zoekt toenadering tot A en praat doorheen het reftergebeuren met hem. Wil hem helpen bij het openen van zijn Babybel</p> <p>Glimlacht naar A en is geïnteresseerd in inhoud boterhamdoos en drinkfles</p> <p>Levendige uitdrukking</p> <p>Zet zijn drinkfles zelf weg, loopt naar de klas om zijn boterhamdoos in de bak te doen en loopt dan naar de kapstok om zijn jas aan te doen</p>	W: 5 B:
C Jongen	<p>Vraagt aandacht, "kijk"-> toont enthousiast zijn boterham en hierop wordt gereageerd met "sst zet je op de poep"</p> <p>Praat tegen zichzelf en "speelt" met eten, maar de anderen lijken hem onverschillig te laten</p> <p>Zoekt veel aandacht bij de juf op toezicht</p>	W: 3 B:
D Jongen	<p>Zoekt aandacht bij juf op toezicht wanneer ze in de buurt is</p> <p>Kijkt veel rond en glimlacht af en toe</p> <p>Maakt muziek door op tafel en drinkfles te slaan</p> <p>De juf op toezicht knijpt in zijn neus op zijn vraag. Hij glimlacht luidop</p>	W: 4 B:
E Jongen	<p>Is in zichzelf gekeerd en kijkt voor zich uit. Bij het eten ondersteund hij zijn hoofd</p> <p>Geen aandacht voor de anderen, maar kijkt wel rond</p> <p>Reageert niet op dingen die tegen hem gezegd worden</p> <p>Kijkt voor zich uit, bestudeert zijn boterham</p>	W: 2 B:

	Wanneer hij klaar is met eten, kijkt hij voor zich uit en ondersteund hij zijn hoofd met zijn twee vuisten Ellebogen op tafel en vingers in de mond	
F Jongen	Zwaait enthousiast naar de vrouw op toezicht Praat tegen zichzelf en staart voor zich uit bij het eten van zijn boterhammen Toont trots zijn lege boterhamdoos aan de vrouw op toezicht	W: 4 B:
G Meisje	Eet in stilte, kijkt voor zich uit, ondersteund hoofd met linkerhand Neutrale uitdrukking Kleuter A en B komen aan haar boterhamdoos. Ze raakt geïrriteerd en trekt haar boterhamdoos terug Praat tegen zichzelf Toont haar lege boterhamdoos aan vrouw op toezicht. De vrouw zegt super, maar hier reageert ze neutraal op met een kleine glimlach	W: 2 B:
H meisje	Praat met middagtoezichtster Kijkt veel rond, maar glimlacht wel Ze wordt gewezen op het feit dat ze nog een sandwich heeft, ze kijkt weg en knikt Ze heeft tijdens het eten een eerder neutrale uitdrukking. De anderen laten haar onverschillig en ze toont zelf niet veel emotie	W: 3 B:

Tabel 2: niveau van welbevinden bij de kleuters die nog achterbleven

Naam kind	Observatie	Score W&B
D Jongen	Wanneer zijn burens hun jas gaan aandoen, kijkt hij verveeld. Hij ondersteund zijn hoofd en kijkt hen na. Hij eet langzaam verder Zoekt mijn aandacht, kijkt mij aan, trekt gekke bekken en knippert met zijn ogen Wanneer de meeste weg zijn, zoekt hij contact met H en A en begint te praten Hij speelt samen met H met haar beker. Ze rollen de beker naar elkaar, glimlacht breed en lacht luidop, trappelt met de voeten op de grond	W: 3 B:

	<p>Om 12u10 nog steeds niet klaar en wordt naar de polyvalente zaal gestuurd bij de wasberen, want hij wil wel alles opeten. Hij kijkt rond en glimlacht</p> <p>Om 12u20 is hij klaar met eten en kan hij zijn jas aandoen</p> <p>Gevoelens wisselen sterk af. Het ene moment lijkt hij bedrukt, gespannen, onrustig, verveeld en het andere moment is hij net opgewekt en staat hij open voor de anderen en glimlacht hij hierbij</p>	
H meisje	<p>Wanneer ze alleen nog aan tafel zit met A, begint ze enthousiast te praten met hem en begint herhaalt de toverspreuk “abracadabra”</p> <p>Speelt samen met D en rolt haar beker heen een weer. Ze lachen luidop</p> <p>Slaat op sandwich, drukt hem helemaal plat, pruts aan de bruine kant</p>	W: 4 B:
I Jongen	<p>Wanneer de meeste klaar zijn, kijkt hij rond, hij zegt niks, heeft een neutrale uitdrukking, wrijft het water op tafel uit met zijn vinger, ondersteund zijn hoofd, hij kijkt heel verveeld en vermijdt contact met anderen</p> <p>Staat lange tijd te wachten bij de juf voor het aandoen van zijn jas, maar is stil en laat zelfs nog twee kleuters voor hem gaan. Kijkt weg en reageert hier niet op</p>	W: 2 B:

Bijlage F: observatie wasberen (1ste-2de kleuterklas)

Naam kind	Observatie	Score W&B
A Meisje	Glimlacht heel de tijd doorheen het eten Wiebelt veel heen en weer Praat veel met de meisjes naast en voor haar. Maakt veel geluiden en bijhorende bewegingen. Zoekt ook contact met de vrouw op toezicht en lijkt zich heel goed en onbezorgd te voelen	W: 4 B:
B Meisje	Leunt heel de tijd op tafel, zit op haar knieën Is heel open en praat veel met A. Ze glimlacht is open en lijkt echt op haar gemak te zijn	W: 4 B:
C Meisje	Eet in stilte. Ze staart de hele tijd voor zich uit. Kijkt niet naar de anderen Ze heeft een neutrale uitdrukking en glimlacht niet Ze staart ook vaak naar mij Wanneer ze klaar is met eten, stapt ze rustig van haar stoel. Ze duwt haar stoel langzaam onder tafel steekt alles weg, doet haar jas aan maar blijft dezelfde uitdrukking behouden	W: 3 B:
D Meisje	Ze is heel snel klaar met eten en toont vol trots haar boterhamdoos. Wanneer ze klaar is met eten mag ze rondlopen in de zaal. Ze loopt rond, draait rondjes samen met een andere meisje en lacht luidop	W: 4 B:
E Jongen	Zit er stil bij Staart heel de tijd voor zich uit Kijkt rond maar zoekt geen contact met anderen en zit stil Hij kijkt net als F een beetje somber en zit er rustig en verveeld bij	W: 2 B:
F Jongen	Net als E zit hij er stil en somber bij. Hij zegt niet veel. Hij kijkt rond en kijkt naar de kleuters die al klaar zijn en rondlopen in de zaal. Hij staart voor zich uit en heeft een bedrukte, sombere uitdrukking.	W: 2 B:
G Meisje	Kijkt veel rond en maakt veel ronddraaiende oogbewegingen Eet in stilte en zoekt geen contact met de anderen Ze staart vaak voor zich Ze glimlacht niet, maar kijkt eerder somber	W: 2 B:

	Zet haar arm op de tafel, ondersteund haar hoofd en zucht een paar keer na het eten	
H Jongen	Glimlacht veel naar de anderen naast en voor hem. Hij is heel rustig en vertoont geen tekenen van onrust Hij eet rustig en is ook mooi op tijd klaar	W: 4 B:

Bijlage G: observatie welbevinden dolfijnen (2de-3de kleuterklas)

Naam kind	Observatie	Score W&B
A Jongen	<p>Praat veel en open met I</p> <p>Hij lijkt rustig te zijn en lijkt zich goed te voelen zonder dit uitbundig te tonen</p> <p>Hij morst zijn beker met water, hij vindt dit grappig en lacht breed. Ook al is de toezichtster een beetje boos, hij vindt dit niet erg en lacht breed</p>	<p>W: 4</p> <p>B:</p>
B Jongen	<p>Kijkt veel rond en praat af en toe met I, maar kijkt ook regelmatig voor zich uit en houdt zich dan stil</p> <p>I verteld een verhaal tegen hem over dat hij zich eens heeft pijn gedaan, B kan zich hier heel goed in inleven en trekt een pijnlijk gezicht waarbij hij ook "Auw" zegt</p>	<p>W: 3</p> <p>B:</p>
C Jongen	<p>Zit achterover geleund op zijn stoel. Legt zijn arm op de leuning van zijn stoel en ondersteund zijn hoofd</p> <p>Kijkt doorheen het reftergebeuren veel rond en zucht regelmatig</p> <p>Hij lijkt verveeld en onverschillig</p> <p>Hij toont weinig emoties en gaat niet in op de kleuters naast en voor hem</p>	<p>W: 3</p> <p>B:</p>
D Meisje	<p>Zoekt voornamelijk contact met het meisje naast haar en vermijdt contact met de anderen</p> <p>Gevoel van vreugde en blijdschap wisselen af met bedrukte gevoelens</p> <p>Ze heeft soms momenten dat ze recht voor zich uitstaart, haar hoofd ondersteund en terwijl eet en op een andere moment lijkt ze dan net weer heel vrolijk en gaat ze op in het gesprek met het meisje naast haar</p>	<p>W: 3</p> <p>B:</p>
E Jongen	<p>Zit recht tegenover F. Ze schoppen onder tafel op elkaars voeten/benen en glimlachen breed</p> <p>Praat met kleuter tegenover hem en maakt plots een juichend/winnend geluid</p>	<p>W: 5</p> <p>B:</p>
F Jongen	<p>Kijkt heel levendig, lacht doorheen het middageten regelmatig, zoekt contact met de middagtoezichtster en praat uitbundig en zonder problemen met haar</p>	<p>W: 5</p> <p>B:</p>

<p>G Meisje</p>	<p>Kijkt en luistert naar de gesprekken van de meisjes naast haar, maar houdt zich stil en afzijdig Zet af en toe haar elleboog en ondersteund haar hoofd Ze lijkt onverschillig en toont weinig emoties</p>	<p>W: 2 B:</p>
<p>H Jongen</p>	<p>Kijkt soms rond, maar staart meestal voor zich uit Praat niet met de anderen en houdt zich afzijdig Toont weinig emoties en is eerder in zichzelf gekeerd Op het moment dat alle kleuters nog binnen waren, was er veel lawaai en at Lucas niet echt verder en keek hij voornamelijk in het rond Op het moment dat de kleuters dan toch naar buiten gingen, begon hij opnieuw verder te eten. Hij staart voor zich uit en toont weinig emoties Er komt een meisje bij hem en ze begint te praten, hij praat even met haar en lijkt dan wel rustiger te worden en komt niet zo gespannen meer over. Wanneer ze wordt weggestuurd wordt hij opnieuw stil en drinkt hij zijn chocomelk verder op. Om 12u16 is hij klaar en kan hij ook naar buiten</p>	<p>W: 3 B:</p>
<p>I Jongen</p>	<p>Bij zijn binnenkomst vroeg hij direct aan mij waarom ik hier was Hij toont zijn potje yoghurt met trots aan A en ze bekijken samen de gelijkenissen met het potje van A Hij praat doorheen het eten met A en straalt rust uit. Hij toont geen opvallende emoties, maar lijkt zich wel goed te voelen</p>	<p>W: 4 B:</p>

Bijlage H: observatie welbevinden aapjes (2de-3de kleuterklas)

Naam kind	Observatie	Score W&B
A Meisje	<p>Zoekt contact met haar buur en praat op een fluisterende toon met hem. Ze eet heel rustig verder</p> <p>Ze is als enige nog aan het eten aan haar tafel. Ze wiebelt heen en weer op haar stoel en komt vrij ontspannen over</p> <p>Ze lacht naar de tafel naast haar. Ze lijkt heel opgewekt en durft zichzelf te tonen</p>	<p>W: 4</p> <p>B:</p>
B Jongen	<p>Maakt een verrekijker met zijn ogen en kijkt naar zijn overbuur</p> <p>Maakt een hartje met zijn handen en kijkt erdoor terwijl hij het andere oog dicht houdt</p> <p>Ondersteund tijdens het eten zijn hoofd en staart voor zich uit</p> <p>Wanneer hij klaar is neemt hij een verzamelboek met kaarten van allerlei dieren. Hij bekijkt de prenten, probeert ze te benoemen en bekijkt ook details van de dieren</p> <p>Hij trekt zich weinig aan van de andere kleuters in de kring en is heel ontspannen bezig met zijn eigen boek</p>	<p>W: 4</p> <p>B:</p>
C Meisje	<p>Zit tijdens het eten steeds schuin op haar stoel en kijkt naar het bord in de kring. Wrijft met haar hand over het kussen achter haar</p> <p>Kijkt veel rond</p> <p>Ondersteund haar hoofd met handen en daarna even met boterhamdoos. Ze kijkt soms rond en wijst iets aan maar verteld hier verder niets over tegen de kleuters naast haar</p> <p>Wanneer haar boterhammen op zijn, neemt ze een boekje en zet ze zich in de kring. Ze bekijkt het boek en zegt "Dit is echt supersaai". Ze huppelt weg en gaat een nieuw boek zoeken. Ze komt terug en zegt "Ik ga toch dit boek lezen". Ze vraagt aan het meisje naast haar "Wil je meekijken?", maar het andere meisje wil haar eigen boek bekijken</p> <p>Ze ziet een prent met een clown en lacht luid op ze zegt tegen het meisje naast haar "Kijk". Vanaf dan bekijken ze het boek samen en legt zij de prenten uit aan het andere meisje</p>	<p>W: 3</p> <p>B:</p>

<p>D Meisje</p>	<p>Heeft een vraag voor de juf en steekt heel geduldig haar hand in de lucht Ze zit achterover geleund op haar stoel. Ze gaat afwisselt op haar knieën zitten Ze wiebelt veel heen en weer maar toont geen opmerkelijke emotie. Ze komt niet ontspannen over, maar ook niet gespannen</p>	<p>W: 3 B:</p>
<p>E Jongen</p>	<p>Hij is vrij snel klaar met eten en neemt een boekje Hij komt naast mij zitten, bladert door het boekje en “leest” het boekje luidop voor Hij is heel ontspannen en gaat een nieuw boekje halen wanneer hij het uit heeft Hij gaat mij een meisje in de kring zitten die woordjes namaakt met letters en ze werken samen om de andere woorden ook te leggen.</p>	<p>W: 4 B:</p>
<p>F Jongen</p>	<p>De boterhamdoos van zijn buur maakt een weerspiegeling op de muur. Zijn aandacht gaat volledig naar daar. Hij is heel geïnteresseerd in hoe dat kan. De juf gaat hierop in en vraagt hoe dit zou kunnen komen Bekijkt nieuwsgierig zijn eigen boterhamdoos Wanneer de zon verdwijnt en de reflectie dus ook, vraagt hij zich af waar het naartoe is en zegt “het vlekje is weg, het vlekje is weg” Hij praat met 1 van de jongens die reeds in de kring zit met en boekje. Hij zoekt mee naar de dieren die gezocht moeten worden “Ik zie hem al hoor”, “Daar is hij”</p>	<p>W: 4 B:</p>

Bijlage I: plattegrond van de refter na de aanpassingen tot participatiemogelijkheden van de kleuters + bijhorende afbeeldingen

Plattegrond

Afbeeldingen

Bekers

Glazen flesjes

Mapjes

Thematische boeken